

Parnie prawnicze .Prawo rzymskie

Największe sukcesy rzymianie odnieśli w dwóch dziedzinach życia. Pierwszym z nich była inżynieria, a drugim – prawo, które z powodzeniem do dziś funkcjonuje w mniejszym lub większym stopniu we współczesnym świecie. Jednakże sama kodyfikacja praw rzymskiego nastąpiła stosunkowo późno. Dopiero w II i na początku III wieku n.e., juryści rzymscy rozpoczęli spisywanie komentarzy, które w skodyfikowanej postaci stały się jednym z najcenniejszych dziedzictw kulturowych średniowiecznej Europy. Niestety, było to prawo greckie nazwane dużo później jako rzymskie. O czym współcześnie już się nie wie ! Trzeba znać prawdziwe dzieje Imperium Romanum, poniższe opracowanie nie jest miejscem na tę historię.

Początki prawa

Prawo rzymskie kształtowało się pierwotnie w wyniku zwyczaju. Jednak powodowało to tzw. niepewność prawa, gdyż początkowo prawo zwyczajowe nie było spisywane a przekazywane z pokolenia na pokolenie drogą ustną, co jak łatwo się domyślić, prowadziło do nadużyć także ze strony sędziów, tym bardziej, że wywodzili się oni z najbogatszych warstw społecznych i utrwalali nierówność prawną wobec większości ludzi biednych. Dlatego też już w roku 450 p.n.e. powstała pierwsza kodyfikacja prawa zwyczajowego - bardzo ważna dla prawa rzymskiego tzw. ustawa XII tablic. Prawo rzymskie powstawało w drodze ustaw - uchwalanych przez Zgromadzenia Ludowe (comitia). Głosowanie odbywało się najpierw jawnie potem tajnie według różnych podziałów obywateli na plemiona (tribus) lub centurie. Później taka ustawa musiała być potwierdzona przez senat. Innym źródłem prawa rzymskiego był edykt pretora, uchwały senatu w okresie I-II w n.e. oraz opinie wielkich uczonych prawników rzymskich - polegało to na tym, że sędzia mógł zapytać się uczonego prawnika tzw. jurystę o jego opinię w danej sprawie a opinia ta była już wiążąca dla sędziego. Było to o tyle ważne, że prawo rzymskie stało w ten sposób na bardzo wysokim poziomie. Juryści dokonywali także oficjalnej interpretacji przepisów a w późniejszym okresie można było nawet cytować wypowiedzi znanych i uznanych jurystów podczas rozprawy i to także nie mogło być zlekceważone przez sędziego.

Do tego dochodzą konstytucje cesarskie - inaczej w pryncypacie i dominancie jako źródło prawa rzymskiego. To właśnie prawu rzymskiemu zawdzięczamy m.in. odróżnienie takich pojęć jak własność i posiadanie – rzymianie, bowiem rozumieli własność, jako prawo do wyłącznego rozporządzania rzeczą wraz z czerpaniem z niej pożytków, natomiast posiadanie jako stan faktyczny, w którym rzecz znajduje się we władztwie danej osoby, podział praw na względne i bezwzględne, podział odpowiedzialności odszkodowawczej na kontraktową i deliktową oraz wykształcenie podstawowych kontraktów tj. kupno-sprzedaż, pożyczka, najem, zlecenie - główną zasługą było tutaj określenie wzajemnych praw i obowiązków stron kontraktu, a także sfery w jakie strony mogą kształtować umowę. Podobne kontrakty istniały przed cywilizacją rzymską, ale brakowało im precyzji w określeniu wzajemnej odpowiedzialności stron.

Pierwsi cesarze wprowadzali nowe prawa, które następnie zatwierdzane były przez senat, natomiast późniejsi ogłaszali dekry, na mocy, których wprowadzane były nowe zasady prawne.

Instytucje Gaiusa

W 1816 roku, w bibliotece kapituły w Weronie odkryto podręcznik „Gai Institutionum commentari quattuor”, potocznie zwany „Instytucjami Gaiusa”. Był to podręcznik, napisany w II w p.n.e. dla adeptów nauki prawa. Jego duże znaczenie dla nauki prawa rzymskiego polega na tym, że nie pochodzi z późniejszych kompilacji, lecz jest prawie w całości odtworzony jako oryginalny tekst z okresu klasycznego. „Instytucje” przedstawiają prawo w swoistej systematyce. Podręcznik podzielony jest na trzy części - personae (prawo osobowe), res (prawo rzeczowe, w którym zawarte jest także prawo zobowiązań), actiones (prawo dotyczące skarg).

Kodeks Justyniana

Jednym z głównych źródeł, które prowadzą do poznania prawa rzymskiego jest „Corpus iuris civitis”, czyli tak zwana „Kodyfikacja Justyniańska” z 529 r., który przyniósł odrodzenie prawa rzymskiego w XI wieku. „Kodyfikacja” gromadzi i porządkuje wszystkie przepisy prawne starożytnego Rzymu i stanowi podstawę przepisów prawnych, przyjętych przez cywilizacje zachodnie. „Kodyfikacja” składa się z trzech części:

- Digesta seu Pandecta, – czyli tzw. Digesty. Digesty opracowane zostały na podstawie pism 39 prawników klasycznych przez 16-osobową komisję. Zawierają one 9123 fragmenty zawarte w 50 księgach, które w opinii twórców były najlepszymi osiągnięciami myśli prawniczej okresu klasycznego.

- Codex – inaczej Zbiór ustaw cesarskich. Codex zawiera konstytucje cesarskie w porządku chronologicznym od cesarza Hadriana do Justyniana. Komisja tworząca Codex była upoważniona do wprowadzania zmian w treściach konstytucji

- Institutiones – Instytucji. Institutiones opublikowany w 533 r. zastąpił „Instytucje Gaiusa” w szkołach prawa, jako dzieło udoskonalone i uaktualnione. Jego twórcami byli profesorowie prawa: Theofilus i Dorotheus, a ich pracą kierował Trybonian

Prawo rzymskie, a prawo współczesne

Prawie wszystkie współczesne systemy prawa cywilnego swymi korzeniami sięgają prawa rzymskiego, wzorując się na jego systematyce, koncepcji, a nawet sformułowaniach. W związku z tym prawo rzymskie, a zwłaszcza wykształcona w nim i przejęta do współczesnego prawa terminologia prawnicza, stanowi łącznik między różnymi systemami prawnymi, nawet wyrosłymi w różnych formacjach społeczno-ekonomicznych. Można, więc śmiało zaryzykować twierdzenie, że prawo rzymskie jest językiem uniwersalnym w środowisku prawniczym – od czasów średniowiecza aż po dzień dzisiejszy. Prawo rzymskie przeżyło państwo, które je stworzyło. Kiedy upadło, jak się zdawało, niezwyciężone imperium, w Europie Zachodniej w zapomnienie poszło w zasadzie również i prawo rzymskie. Ale w średniowieczu ożyło ono na nowo, by po raz drugi podbić cały cywilizowany świat.

To prawda, że niewiele jest dzisiaj państw, w których prawo rzymskie obowiązuje w stosunkowo mało zmienionej postaci, ale niewiele jest i takich państw, których prawo oparłoby się jego wpływom. Ze względu na znaczenie prawa rzymskiego w historii prawa w ogóle, poświęca mu się w prawoznawstwie stosunkowo dużo uwagi. Tak, jak bowiem nie można sobie wyobrazić studiowania współczesnej filozofii bez znajomości filozofii greckiej, tak nie można też studiować współczesnego prawa bez znajomości prawa rzymskiego. Można by rzec, że prawo rzymskie zgłębia się po to, by udoskonalać prawo współczesne.

Źródła:

- Ilustrowana Historia Świata tom III „Rzym i cywilizacja klasyczna na Zachodzie”, J.M. Roberts, z angielskiego przełożył Marcin Stopa, wyd. Świat Książki, Warszawa 1999 r.
- pl.wikipedia.org/wiki/Prawo_rzymskie 5-2011-10-23

PAREMIE

A

Ab initio semper nullum. – (Co jest) od początku nieważne, zawsze (jest) nieważne

Accessio cedit principali. – rzecz przyłączona przypada głównej

Accusare nemo se debet. – nikt nie musi oskarżać siebie samego; nie można nikogo przymuszać do zeznawania przeciwko sobie

Actor sequitur forum rei. – powód udaje się do sądu pozwanego; zasada określająca właściwość miejscową sądu

Actori incumbit probatio. – na powodzie spoczywa ciężar dowodu

Actus hominis, non dignitas iudicetur. – sądzone będą czyny ludzkie, nie piastowane godności

Adoptio naturam imitatur. – adopcja imituje naturę; poprzez adopcję dziecko powinno nabyć takie same prawa, jak rodzone dziecko adoptujących

Advocatorum error litigatoribus non noceat. – błąd adwokatów niech nie szkodzi stronom

Aequitas sequitur legem. – słuszność idzie za prawem

Agere non valenti non currit praescriptio. – przedawnienie nie biegnie względem tego, kto jest niezdolny do dochodzenia swych roszczeń przed sądem

Alienus dolus nocere alteri non debet. – nikogo nie powinien obciążać cudzy podstęp

Ambulatoria est voluntas testatoris usque ad mortem. – wola spadkodawcy może być zmieniona aż do śmierci

Audiatur et altera pars. (też jako Audi alteram partem) – należy wysłuchać także drugiej strony

B

Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur. – ustawy są właściwiej interpretowane, gdy zachowuje się ich ducha

Bis de eadem re ne sit actio. – w tej samej sprawie nie przysługuje ponowne powództwo; powaga rzeczy osądzonej – res iudicata (por. ne bis in idem)

C

Casum sentit dominus. – właściciel rzeczy ponosi skutki zdarzenia przypadkowego, powodującego uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy

Cedant arma togae. – niech oręż ustąpi przed togą

Cessante ratione legis cessat et lex ipsa. – gdy ustaje przyczyna, dla której wydano ustawę, traci moc i sama ustawa

Clara non sunt interpretanda. – jasne nie wymaga interpretacji

Cogitationis poenam nemo patitur. – nikt nie ponosi kary za myślenie

Commodum eius esse debet, cuius est periculum. – korzyść musi przypadać temu kto ponosi ryzyko

Confessio est regina probationum. – przyznanie się jest królową dowodów

Confessus pro iudicato est. – ten, który uznał powództwo, uznawany jest za zasądzonego

Consuetudo pro lege servatur. – zwyczaj jest traktowany jako prawo

Conventio omnis intellegitur rebus sic stantibus. – każda umowa jest pojmowana jako obowiązująca tylko w danych, oznaczonych warunkach

Crimen grave non potest esse impunibile. – ciężkie przestępstwo nie może uchodzić bezkarnie

Culpa est immiscere se rei ad se non pertinenti. – winą jest mieszanie się do rzeczy, które nas nie dotyczą

Confessus pro iudicato est. – ten, kto przyznał się do winy, jest jak osądzony

D

Da mihi factum, dabo tibi ius. – podaj mi fakty, a podam ci prawo; podstawowe określenie relacji między stroną postępowania sądowego a sądem; por. Facta probantur, iura novit curia

Delicta parentum liberis non nocent. – przestępstwa rodziców nie szkodzą dzieciom

Diei adiectio pro reo est, non pro stipulatore. – oznaczenie terminu następuje w interesie dłużnika, a nie wierzyciela

Dies interpellat pro homine. – termin wzywa za człowieka

Dolus semper praestatur – za podstęp zawsze się odpowiada

Dormiunt aliquando leges, numquam moriuntur. – ustawy niekiedy drzemają, a nigdy nie umierają

Dura lex, sed lex. – twarde prawo, ale prawo

Damnum aut casu fit aut culpa. – szkoda powstaje albo ze zdarzenia przypadkowego, albo na skutek przewinienia

E

Ei incumbit probatio, qui dicit, non ei, qui negat. – ciężar dowodowy (onus probandi) spoczywa na tym, kto twierdzi, a nie na tym kto zaprzecza

Eius est nolle, qui potest velle. – ten tylko może nie chcieć, kto może chcieć

Et non facere, facere est. – powstrzymanie się od działania jest także działaniem

Excipiendo reus fit actor. – w zarzucie pozwany staje się powodem, teraz musi udowodnić ten fakt

Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur. – praw nie ustanawia się dla przypadków, które mogą się zdarzyć tylko raz

F

Facta probantur, iura novit curia. – okoliczności faktyczne należy udowodnić, a prawo sąd zna

Fiat iustitia, pereat mundus. – sprawiedliwości musi się stać zadość, choćby miał zginąć świat - przypisywane świętemu Augustynowi albo cesarzowi Ferdynandowi I

Fraus est fraudem celāre. – oszustwem jest ukrywać oszustwo

Fatetur facinus, qui iudicium fugit. – przyznaje się do przestępstwa ten, kto unika sądu

Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat. – złodziejem jest ten, kto w złym zamiarze zagarnie cudzą rzecz

Fur semper moram facere videtur. – złodziej zawsze pozostaje w zwłóce

G

Genus perire non censetur. – uważa się, że gatunek nie ginie

H

Hominem causa omne ius constitutum sit. – wszelkie prawo winno być stanowione ze względu na człowieka

Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuerit. – spadek nie jest niczym innym, jak wejściem w ogół spraw zmarłego

I

Ignorantia iuris nocet. – nieznajomość prawa szkodzi;

Ignorantia legis non excusat. – nieznajomość prawa/ustawy nie jest wytłumaczeniem

Imperitia culpa adnumeratur. – brak doświadczenia zalicza się do winy

Impossibilia nulla obligatio est. – nikt nie jest zobowiązany do rzeczy niemożliwych

Incivile est nisi tota lege perspecta una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere. – Nieprawidłowe jest wydawanie wyroku lub opinii prawnej bez uwzględnienia całości ustawy, na podstawie jednego jej fragmentu.

Invitus nemo rem cogitur defendere. – nikogo nie zmusza się do obrony rzeczy wbrew jego woli

In dubio pro reo. – wątpliwości należy rozstrzygać na korzyść oskarżonego; zasada powiązana z domniemaniem niewinności

In maleficiis voluntas spectatur non exitus. – przy przestępstwach bierze się w rachubę chęć, nie wynik

Inter arma silent leges. – podczas wojny milczą prawa

Is damnum dat, qui iubet dare – ten wyrządza szkodę, kto rozkazuje ją czynić

Is fecit, cui prodest. – uczynił ten, komu przyniosło to korzyść

Iura novit curia. – sąd zna prawo

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. – nakazy prawa są następujące: żyć uczciwie, drugiemu nie szkodzić, każdemu oddać co mu się należy

Ius civile vigilantibus scriptum est. – prawo cywilne jest tworzone dla osób starannych

Ius est ars boni et aequi. – prawo jest sztuką tego, co dobre i słuszne

Ius publicum privatorum pactis mutari non potest. – prawo publiczne nie może być zmieniane umowami osób prywatnych

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. – sprawiedliwość jest stałą i niezmienną wolą przyznania każdemu należnego mu prawa

In toto et pars continetur. – w całości i część jest zawarta

Id, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest. – to co jest nasze, bez naszego działania nie może zostać przeniesione na kogoś innego

Indivisa est causa pignoris. – podstawa zastawu jest niepodzielna

In dubiis benigniora praeferenda sunt. – w przypadku wątpliwości wybiera się życzliwsze rozwiązanie

Iniuriam qui facturus est, iam facit. – kto ma zamiar wyrządzić krzywdę już ją wyrządza

In legibus fundamentum rei publicae. – fundament republiki tkwi w ustawach

In pari causa melior est condicio possidentis - w równej sytuacji lepsze jest stanowisko posiadającego

In poenalibus causis benignius interpretandum est. – w sprawach karnych należy stosować łagodniejszą interpretację

In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur. – wykładnia testamentów opiera się na wnikliwym badaniu woli testatorów

L

Lege non distinguente nec nostrum est distinguere. – tam, gdzie ustawa nie rozróżnia, nie naszą jest rzeczą wprowadzać rozróżnienie

Leges ab omnibus intellegi debent. – ustawy powinny być zrozumiałe dla wszystkich

Lex est, quod populus iubet atque constituit. – ustawą jest to, co lud nakazuje i ustanawia

Lex iubeat non disputat. – prawo nakazuje, a nie dyskutuje

Lex posterior derogat legi priori. – ustawa późniejsza uchyla ustawę wcześniejszą

Lex posterior generalis non derogat legi anteriori speciali. – ustawa późniejsza o charakterze ogólnym nie uchyla wcześniejszej ustawy szczególnej

Lex prospicit, non respicit. – ustawa patrzy naprzód, a nie wstecz

Lex retro non agit. – prawo nie działa wstecz

Lex severior retro non agit. – prawo surowsze nie działa wstecz

Lex specialis derogat legi generali. – ustawa szczegółowa uchyla ustawę ogólną

Lex superior derogat legi inferiori. – ustawa wyższą rangą uchyla ustawę o niższej randze

Locus regit actum. – miejsce rządzi czynnością prawną

Legum ministri magistratus legum interpretes iudicis. – urzędnicy są sługami prawa a sędziowie jego tłumaczami

Lex iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria. – prawo nakazuje to, co należy czynić i zakazuje rzeczy przeciwnych

M

Magna negligentia culpa est, magna culpa dolus est - wszelkie niedbalstwo jest winą, wszelka wina jest podstępem.

Mala fides superveniens non nocet. – późniejsza zła wiara nie szkodzi

Male nostro iure uti non debemus. – nie powinniśmy źle korzystać z naszych praw

Manifestum non eget probatione. – to, co oczywiste, nie wymaga dowodu

Mater semper certa est, pater est, quem nuptiae demonstrant. – matka zawsze jest znana, ojcem jest ten, na kogo wskazuje związek małżeński; zasada domniemania ojcostwa męża matki

Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt. – jak najmniej należy zmieniać to, co zawsze miało jednoznaczną interpretację

Mora trahit periculum. – zwłoka pociąga za sobą ryzyko

N

Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri lucupletioem. – albowiem słuszne jest z natury, aby nikt się nie bogacił ze szkodą drugiego

Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur. – dziecko poczęte, ale jeszcze nie narodzone (nasciturus) uważa się za już narodzone, wtedy gdy chodzi o jego korzyść

Ne bis de eadem re sit actio. – aby nie było ponownego postępowania w tej samej sprawie

Ne bis in idem. – nie dwa razy za to samo; zakaz powtórnego karania za ten sam czyn (por. bis de eadem re ne sit actio)

Ne eat iudex ultra petita partium. – niech sędzia nie wychodzi ponad żądanie stron

Ne quis absens puniatur. – nieobecny niech nie będzie karany

Necessitas frangit legem. – konieczność łamie prawo

Neglegentia culpa est. – zaniedbanie jest winą

Nemo auditur propriam turpitudinem allegans. – powołujący się na własny występki nie będzie wysłuchany

Nemo de domo sua extrahi potest. – nikt nie może być wyrzucony ze swojego domu

Nemo ex suo delicto meliorem nam condicionem facere potest. – nikt nie może polepszyć swojej sytuacji w wyniku własnego czynu bezprawnego

Nemo iudex idoneus in propria causa. – nikt nie powinien być sędzią w swojej sprawie

Nemo iudex in causa sua. – nikt nie może być sędzią we własnej sprawie

Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet. – nikt nie może przenieść na drugą osobę więcej praw aniżeli sam posiada.

Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest – nikt nie może pozostawić dziedziców częściowo testamentowych, częściowo ustawowych

Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur. – nikt rozumny nie karze dlatego, że popełniono przewinienie, lecz dlatego, by nie popełniano

Nemo sibi ipse causam possessionis mutare potest. – nikt nie może sam sobie zmienić podstawy posiadania

Nemo testis idoneus in propria causa. – nikt nie powinien być świadkiem we własnej sprawie.

Nihil probat, qui nimium probat. – niczego nie dowodzi ten, kto dowodzi zbyt wiele

Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. – reguły nie tworzą prawa, lecz się z niego wywodzą

Non exemplis, sed legibus iudicandum est. – należy orzekać na podstawie ustaw, a nie naśladować wcześniejsze rozstrzygnięcia

Non numeranda, sed ponderanda sunt argumenta. – argumenty należy oceniać nie według liczby, ale znaczenia

Non omne quod licet honestum est. – nie wszystko, co dozwolone, jest uczciwe

Non omnis vox iudicis iudicati continet auctoritatem. – nie każda wypowiedź sędziego ma moc wyroku

Novus rex, nova lex. – nowy król, nowe prawo

Nulla poena sine lege. – nie ma kary bez ustawy, nie można stosować kary, która nie była przewidziana przez prawo w momencie popełniania przestępstwa

Nulla voluntas errantis est. – kto jest w błędzie, nie wyraża swojej woli

Nulli res sua servit. – nie można mieć służebności na własnej rzeczy

Nullum crimen sine lege. – nie ma przestępstwa bez ustawy, nie można karać za czyn, który nie był zabroniony w momencie jego popełniania

Nullus idoneus testis in re sua intellegitur. – nikt nie może być wiarygodnym świadkiem we własnej sprawie

Nullus videtur dolo facere, qui iure suo utitur. – nie uważa się, aby postępował podstępnie ten, kto wykonuje swoje uprawnienia

Nuptias non concubitus, sed consensus facit. – nie fakt współżycia, ale porozumienie czyni małżeństwo

Ne impediatur legatio. – posłowie niech będą uważani za świętych

Nemo non benignus est sui iudex. – nikt nie jest dla siebie nieprzychylnym sędzią

Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest. – nikt nie może umrzeć (częściowo) z testamentem i częściowo bez testamentu

Nihil consensui tam contrarium est, quam vis atque metus. – nic nie jest tak bardzo przeciwne zgodzie jak siła i strach

O

Obligatio est iuris vinculum. – zobowiązanie tworzy więź prawną

Omnis definitio in iure civili periculosa est, parum est enim, ut non subverti potest. – wszelka definicja w prawie cywilnym jest ryzykowna, rzadko bowiem zdarza się, by nie można było jej wywrócić

Optima est legum interpretatio consuetudo. – zwyczaj jest najlepszą wykładnią prawa

P

Pacta sunt servanda. – umów należy dotrzymywać

Pater is est, quem nuptiae demonstrant. – ojcem jest ten, na którego wskazuje małżeństwo

Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem. – we wszystkich sprawach powinna mieć pierwszeństwo zasada sprawiedliwości i słuszności nad zasadą ścisłego prawa

Prior tempore potior iure. – pierwszy w czasie lepszy prawem

Prohibenda est ira in puniendo. – przy wymierzaniu kary nie wolno kierować się gniewem

Prius quam exaudias, ne iudices. – nie sądz, zanim wysłuchasz

Per non est. – nie wolno jest interpretować przepisów prawnych tak, by pewne ich fragmenty okazały się zbędne

Privatorum conventio iuri publico non derogat. – umowa prywatna nie uchyla prawa publicznego

Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, ius privatum est quod ad singulorum utilitatem. – prawem publicznym jest prawo odnoszące się do interesu państwa, a prawem prywatnym prawo dotyczące korzyści poszczególnych jednostek

Q

Qui curat, non curatur. – kto sam podlega opiece, nie może jej sprawować nad inną osobą

Quid leges sine moribus? – cóż znaczą ustawy bez obyczajów

Qui iure suo utitur, neminem laedit. – kto nie przekracza przysługującego mu prawa, nie narusza praw drugiego

Qui munus publice mandatum accepta pecunia reperunt, crimine repetundarum postulantur. – dopuszcza się zdzierstwa ten, kto sprawując funkcję publiczną przyjmuje pieniądze od zainteresowanych

Qui non facit quod facere debet, videtur facere adversarius ea, quia non facit. – jeżeli ktoś nie czyni tego, co czynić powinien uważa się, że czyni przeciwnie, ponieważ nie czyni

Qui tacet consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset. – kto milczy, okazuje zgodę, jeśli powinien i mógł mówić; zasada domniemania zgody w sytuacjach, w których można od kogoś oczekiwać zajęcia stanowiska

Quod ab initio est vitiosum, non potest tractu temporis convalescere. – to, co od początku jest wadliwe, nie może być uzdrowione z upływem czasu

Quot generationes tot gradus. – ile urodzeń, tyle stopni

R

Ratio est anima legis. – sens ustawy jest jej duszą

Reformatio in peius iudici appellato non licet. – sędziemu apelacyjnemu nie wolno zmieniać wyroku na niekorzyść odwołującego się

Res ipsa loquitur. – rzecz mówi sama za siebie

Res iudicata pro veritate accipitur. – prawomocny wyrok przyjmuje się jako prawdę

Res nullius cedit primo occupanti. – rzecz niczyja przypada temu, kto pierwszy ją objął w posiadanie

Reus excipiendo fit actor. – pozwany staje się powodem przez podniesienie zarzutu

Res est in iudicium deducta, lis pendet. – sprawa została doprowadzona do sądu, spór waży się

Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. – regułą jest zwięzłe wyjaśnienie istoty rzeczy

Reo negante actori incumbit probatio. – kiedy pozwany przeczy, udowodnienie należy do powoda

S

Salus populi suprema lex esto. - dobro ludu powinno być najwyższym prawem

Salus rei publicae suprema lex esto. – dobro publiczne winno być najwyższym prawem

Sancti habeantur legati. – posłów należy traktować jak nietykalnych

Satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari. – lepiej pozostawić bezkarnym występki złooczyńcy, niż skazać niewinnego

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem. – znać ustawy, to nie znaczy trzymać się ich słów, lecz rozumieć ich sens i znaczenie

Semel heres semper heres. – kto raz zostanie dziedzicem, zostaje nim na zawsze

Sententia facit ius inter partes. – wyrok tworzy prawo między stronami

Separata esse debet possessio a proprietate. – posiadanie winno być odróżnione od własności

Servitutibus civiliter utendum est. – służebność należy wykonywać w sposób oględny, najmniej uciążliwy dla właściciela

Si in ius vocato, ito! – jeżeli zostałeś wezwany przed sąd, idź

Si quid universitati debetur, singulis non debetur, nec quod debet universitas, singuli debent. – jeśli jest się coś dłużnym stowarzyszeniu, to nie pojedynczym członkom, a dług stowarzyszenia nie jest długiem pojedynczych członków

Silent leges inter arma. – milkną prawa w szczękę broni

Species perit ei, cui debetur. – rzecz oznaczona indywidualnie przepada temu, komu się należy

Summum ius summa iniuria. – najwyższe prawo może stać się najwyższym bezprawiem

Superficies solo cedit. – to co jest na powierzchni, przypada gruntowi

Semper specialia generalibus insunt. – zawsze szczegóły mieszczą się w ogółach

Societas delinquere non potest – spółka nie może popełniać przestępstw

T

Tempus regit actum. – czas rządzi czynnością prawną

Testes estote! – bądźcie świadkami

Testis unus, testis nullus. – jeden świadek, żaden świadek

U

Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio. – przy takim samym sensie ustawy, takie same postanowienia ustawy

Ubi lex, ibi poena. – tam gdzie prawo, tam kara

Ubi societas, ibi ius. – gdzie społeczeństwo, tam prawo

Usus est unus legum corrector. – zwyczaj jest jedynym korektorem prawa

Ubi ius, ibi onus. – gdzie prawo, tam obowiązek

Ubi ius, ibi remedium. – gdzie prawo, tam lekarstwo

Ubi ius incertum, ibi ius nullum. – gdzie prawo niepewne, tam nie ma prawa

Ubi periculum, ibi lucrum. – gdzie niebezpieczeństwo, tam zysk

V

Verba docent, exempla trahunt - słowa uczą, przykłady pociągają

Venire contra factum proprium nemini licet. – nie wolno występować przeciwko temu, co wynika z własnych czynów

Videant consules, ne quid detrimenti res publica capiat. – niechaj konsulowie baczą, aby państwo nie poniosło jakiegoś uszczerbku

Vim vi defendere omnes leges omniaque iura permittit. – wszystkie ustawy i wszystkie prawa pozwalają bronić się przed siłą przy pomocy siły

Vim vi repellere licet. – siłę wolno odeprzeć siłą

Volenti non fit iniuria. – chcącemu nie dzieje się krzywda (z Ulpiana)

Gmach Sądu Najwyższego – budynek zlokalizowany przy placu Krasińskich 2/4/6 w Warszawie będący siedzibą Sądu Najwyższego.

Kariatydy

Gmach Sądu Najwyższego ma m.in. trzy kariatydy (symbolizujące cnoty wiarę, nadzieję i miłość) oraz orła, umieszczonego nad głównym wejściem. Kariatydy mają twarze żony i dwóch córek Marka Budzyńskiego – architekta.Są one umieszczone z drugiej strony gmachu przy zjeździe do garaży. Kariatydy i orzeł miały być oryginalnie od strony placu Krasińskich, ale były biskup polowy Wojska Polskiego Sławoj Leszek Głódź zaprotestował przeciwko nagim kobietom (w pobliżu placu również znajduje się Katedra Polowa Wojska Polskiego) – biskup nie uznał tunik, w które są ubrane kobiety za wystarczające. Architekt, aby nie zmienić całkowicie projektu, odwrócił korpus główny o 180 stopni Kariatydy i wejście główne do Sądu Najwyższego znalazły się z tyłu gmachu.

Paremie

Na 67 kolumnach budynku umieszczono osiemdziesiąt sześć paremii prawniczych w języku polskim i łacińskim przygotowanych przez zespół romanistów pod kierunkiem prof. Witolda Wołodkiewicza. Ich głównym źródłem były pisma jurystów rzymskich oraz konstytucje cesarskie (Digesta justyniańskie, kodeks justyniański). Kilka paremii zaczerpnięto z rzymskich dzieł literackich, a kilka – z dawnego prawa polskiego. Na głowicach kolumn widnieje motyw wagi, będący atrybutem bogini sprawiedliwości Temidy, a na kolumnach w pobliżu pomnika Powstańców Warszawskich – symbol Polski Walczącej. Na szczytach kolumn rośnie zieleń co według architektów było elementem powstałym z inspiracji miastami Inków. Treść paremii jest następująca:

1. *Qui munus publice mandatum accepta pecunia reperunt, crimine repetundarum postulantur* (D.48.11.9) – Dopuszcza się zdzierstwa ten, kto sprawując funkcję publiczną przyjmuje pieniądze od zainteresowanych
2. *Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt* (D.1.3.23) – Jak najmniej należy zmieniać to, co zawsze miało jednoznaczną interpretację
3. *Qui non facit quod facere debet, videtur facere adversarius ea, quia non facit* (D.50.17.23) – Jeżeli ktoś nie czyni tego, co czynić powinien uważa się, że czyni przeciwnie, ponieważ nie czyni
4. *Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis, dispositio* (ad D.9.2.32 pr) – W takich samych okolicznościach należy stosować te same rozwiązania prawne
5. *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest* (D.2.14.38) – Prawo publiczne nie może być zmieniane umowami [osób] prywatnych.
6. *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat* (D.50.17.1) – Reguły nie tworzą prawa, lecz się z niego wywodzą
7. *In legibus magis simplicitas quam difficultas placet* (I.2.23.7) – W prawie podoba się bardziej prostota niż zawilość
8. *Optima est legum interpretatio consuetudo* (D.1.3.37) – Zwyczaj jest najlepszą wykładnią prawa
9. *Ius civile vigilantibus scriptum est* (D.48.8.24) – Prawo cywilne jest tworzone dla osób starannych

10. *Leges ab omnibus intellegi debent* (C.1.14.9) – Ustawy powinny być zrozumiałe dla wszystkich
11. *Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem* (D.1.3.17) – Znać prawa to nie znaczy trzymać się słów ustawy, ale jej treści i mocy działania
12. *Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem* (C.3.1.8) – We wszystkich sprawach powinna mieć pierwszeństwo zasada sprawiedliwości i słuszności nad zasadą ścisłego prawa.
13. *Non omnis vox iudicis iudicati continet auctoritatem* (C.7.45.7 pr.) – Nie każda wypowiedź sędziego ma moc wyroku
14. *Advocatorum error litigatoribus non noceat* (C.2.9.3 pr.) – Błąd adwokatów niech nie szkodzi stronom
15. *Incivile est nisi tota lege perspecta una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere* (D.1.3.24) – Nieprawidłowe jest wydawanie wyroku lub opinii prawnej bez uwzględnienia całości ustawy, na podstawie jednego jej fragmentu.
16. *Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur* (D.1.3.8) – Prawa są stanowione nie ze względu na konkretne osoby, lecz dla wszystkich.
17. *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti potest* (D.50.17.202) – Wszelka definicja w prawie cywilnym jest niebezpieczna, ponieważ rzadko się zdarza, by nie można było jej podważyć
18. *Satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari* (D.48.19.5 pr.) – Lepiej pozostawić bezkarnym występki złoźcyńcy, niż skazać niewinnego
19. *Nullus videtur dolo facere, qui iure suo utitur* (D.50.17.55) – Uważa się, że nie działa podstępnie ten kto korzysta ze swego prawa
20. *Nemo enim in persequendo deteriorem causam, sed meliorem facit* (D.50.17.87) – Dochodzenie sprawy przed sądem nie może pogorszyć, lecz jedynie polepszyć sytuację powoda.
21. *Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia* (D.1.1.10.2) – Nauka prawa jest znajomością spraw boskich i ludzkich oraz wiedzą o tym co sprawiedliwe, a co niesprawiedliwe.
22. *Dolum malum facit qui ex aliena iactura lucrum quaerit* (D.14.3.17.4) – Działa podstępnie, kto próbuje osiągnąć zysk z cudzego niepowodzenia.
23. *Is damnus, dat qui iubet dare* (D.50.17.169) – Ten wyrządza szkodę, kto rozkazuje ją czynić
24. *Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletioem* (D.12.6.14) – Słuszne jest, aby nikt nie wzbogacał się z cudzej straty
25. *Nulla pactio effici potest, ne dolum praestetur* (D.2.14.27.3) – Umową nie można wyłączyć odpowiedzialności za podstęp
26. *Reformatio in peius iudici appellato non licet* (D.49.1.1 pr) – Sędziemu apelacyjnemu nie wolno zmieniać wyroku na niekorzyść „odwołującego się”
27. *Nemo auditur propriam turpitudinem allegans* (ad C.7.8.5) – Powołujący się na własny występki nie będzie wysłuchany
28. *Cogitationis poenam nemo patitur* (D.48.19.18) – Nikogo nie karze się za jego myśli
29. *Dolus non praesumitur* (D.22.3.18.1) – Złego zamiaru nie domniemuje się

30. *Iustitias vestras iudicabo* (napis na ścianie trybunałów w dawnej Polsce) – Osądzę waszą sprawiedliwość
31. *Neminem captivabimus nisi iure victum* (na podstawie przywilejów Władysława Jagiełły z lat 1430-33) – Nikogo nie uwięzimy, o ile nie zostanie pokonany prawem
32. *Cessante ratione legis, cessat ipsa lex* (ad D.35.1.72.6) – Gdy ustaje przyczyna obowiązywania ustawy, traci moc sama ustawa
33. *Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio* (D.32.25.1) – Gdy w słowach nie ma żadnej dwuznaczności, nie należy podnosić kwestii woli
34. *Male nostro iure uti non debemus* (Gaius 1.53) – Nie powinniśmy źle korzystać [z przysługującego] nam prawa
35. *Ius est ars boni et aequi* (D.1.1.1 pr.) – Prawo jest umiejętnością stosowania tego, co dobre i słuszne
36. *Non exemplis, sed legibus iudicandum est* (C.7.45.13) – Należy orzekać na podstawie ustaw, a nie naśladować wcześniejsze rozstrzygnięcia.
37. *Nulla poena sine lege* (D.50.16.131.1) – Nie ma kary bez [stosownego przepisu] ustawy
38. *Quod ad ius naturalre attinet, omnes homines aequales sunt* (D.50.17.32) – Zgodnie z prawem naturalnym wszyscy ludzie są równi
39. *Delicta parentum liberis non nocent* (ad C.6.7.2 pr.) – Czyny niedozwolone rodziców nie obciążają dzieci
40. *Nulla iniuria est, quae in volentem fiat* (D.47.10.1.5) – Nie wyrządza się krzywdy chcącemu
41. *Dura lex, sed lex* (ad D.40.9.12.1) – Twarde prawo, ale prawo
42. *Quod omnes similiter tangit, ab omnibus comprobetur* (C.5.59.5.2) – Co wszystkich jednakowo dotyczy, winno być przez wszystkich zatwierdzone
43. *Summum ius summa iniuria* (Cicero, de off. 1.33) – Najwyższe prawo [bywa] najwyższym bezprawiem
44. *Alienus dolus nocere alteri non debet* (D.44.4.11 pr.) – Nikogo nie powinien obciążać cudzy podstęp
45. *Res iudicata pro veritate accipitur* (D.50.17.207) – Rozstrzygnięcie sądowe przyjmuje się za prawdziwe
46. *Legem brevem esse oportet* (Seneca, ep. 94.38) – Ustawa powinna być zwięzła
47. *In omnibus quidem, maxime tamen in iure aequitas spectanda sit* (D.50.17.90) – We wszystkim, szczególnie jednak w prawie, należy mieć na względzie [zasady] słuszności
48. *Vanae voces populi non sunt audiendae* (C.9.47.12) – Nie należy dawać posłuchu czczym głosom tłumu
49. *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi* (D.1.1.10 pr.) – Sprawiedliwość jest niezmienną i trwałą wolą zagwarantowania każdemu jego prawa
50. *Non omne quod licet honestum est* (D.50.17.144 pr.) – Nie wszystko, co dozwolone jest uczciwe
51. *Leges bonae ex malis moribus procreantur* (Macrobius sat. 3.17.10) – Dobre ustawy rodzą się ze złych obyczajów
52. *Quid est enim civitas nisi iuris societas civium* (Cicero, de re publ. 1.49) – Czym jest bowiem państwo, jeśli nie opartym na prawie związku obywateli
53. *Legem bonam a mala nulla alia nisi naturae norma dividere possumus* (Cicero, de leg. 1.44) – Dobre prawo od złego możemy odróżnić miarą prawa natury

54. *Vim vi repellere licet* (D.43.16.1.27) – Siłę wolno odeprzeć siłą
55. *Silent leges inter arma* (Cicero, pro Mil. 4.11) – Milkną prawa w szczękę broni
56. *Onus est honos qui sustinet rem publicam* (Varro, de L.I.5.73) – Obowiązek jest zaszczytem utrzymującym Rzeczpospolitą
57. *Libertas inaestimabilis res est* (D.50.17.106) – Wolność jest rzeczą bezcenną
58. *Cedant arma togae* (Cicero, de off.1.77) – Niech oręż ustąpi przed togą
59. *Salus populi suprema lex esto* (Cicero, de leg. 3.8) – Dobro Rzeczypospolitej niechaj będzie najwyższym prawem
60. *Hominem causa omne ius constitutum sit* (D.1.5.2) – Wszelkie prawo winno być stanowione ze względu na człowieka
61. *Pacta sunt servanda* (ad D.2.14.7.7) – Umów należy dotrzymywać
62. *Nostrum est iudicare secundum allegata et probata* (ad D.1.18.6.1) – Powinniśmy sądzić zgodnie z przedłożonymi i pewnymi [dowodami]
63. *Lex retro non agit* (ad C.1.14.7) – Ustawa nie działa wstecz
64. *Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere* (D.50.17.29) – To co od początku jest wadliwe, nie może być uzdrowione przez „sam” upływ czasu
65. *In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur* (D.50.17.12) – Wykładnia testamentów opiera się na wnikliwym badaniu woli testatorów
66. *Nemo est iudex in propria causa* (ad C.3.5.1) – Nikt nie może być sędzią we własnej sprawie
67. *Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet* (D.50.17.54) – Nie można przenieść na drugiego więcej praw, niż ma się samemu.
68. *In dubio pro reo* (ad D.50.17.125) – W razie wątpliwości [należy rozstrzygać] na korzyść pozwanego
69. *Secundum naturam est commoda cuiusque rei eum sequi, quem seuentur incommoda* (D.50.17.10) – Naturalne jest, aby ten czerpał korzyści z rzeczy, kto ponosi związane z nią ciężary
70. *Ambulatoria est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum* (D.34.4.4) – Wola spadkodawcy może być zmieniona aż do ostatniego tchnienia
71. *Ne quis absens puniatur* (D.48.17.1 pr) – Nieobecny niech nie będzie karany
72. *Reus excipiendo fit actor* (D.44.1.1) – Pozwany w zakresie zarzutu procesowego staje się powodem
73. *Libera matrimonia esse antiquitus placuit* (C.8.38.2) – Z dawna już postanowiono, że małżeństwa są wolne
74. *Ne eat iudex ultra petita partium* (ad D.10.3.18) – Niech nie wychodzi sędzia ponad żądania stron
75. *Nullus idoneus testis in re sua intellegitur* (D.22.5.10) – Nikt nie może być wiarygodnym świadkiem we własnej sprawie
76. *Venire contra factum proprium nemini licet* (ad D.1.7.25) – Nie wolno występować przeciwko temu, co wynika z własnych czynów
77. *Prior tempore potior iure* (C.8.17.3) – Pierwszy w czasie lepszy w prawie
78. *Sententia facit ius inter partes* (ad D.5.2.17.1) – Wyrok tworzy prawo między stronami
79. *Ei incumbit probatio qui dicit non qui negat* (D.22.3.2) – Ciężar dowodu spoczywa na tym, kto twierdzi, a nie na tym kto przeczy

80. *Bis de eadem re ne sit actio* (ad Gaium 4.107) – Nie można procesować się dwa razy o to samo
81. *Actor rei forum sequitur* (C.3.19.3) – Powód idzie do sądu (właściwego dla) pozwanego
82. *Impossibilium nulla obligatio est* (D.50.17.185) – Nie ma zobowiązania, gdy [świadczenie] jest niemożliwe
83. *Si in ius vocat, ito* (Ustawa XII tablic) – Kto został wezwany przed sąd, niech się stawi
84. *Ignorantia iuris nocet, ignorantia facti non nocet* (ad D.22.6.9 pr) – Nieznajomość prawa szkodzi, nieznajomość faktu nie szkodzi.
85. *Lex posterior derogat legi priori* (ad D.1.4.4) – Ustawa późniejsza uchyla wcześniejszą
86. *Favorabiliores rei potius quam actores habentur* (D.50.17.125) – Korzystniejszą [sytuację procesową] mają pozwani niż powodowie

Prawo Grecko - Rzymskie

wg Karola Dąbrowskiego

Tak zwane prawo rzymsko – bizantyjskie rozpoczyna swój żywot wraz ze śmiercią **Justyniana**, a może nawet za jego panowania. Tak zwane rzymsko – bizantyjskie, gdyż tak na dobrą sprawę nigdy nie było żadnego Bizancjum, to co nazywamy Cesarstwem Bizantyjskim jest kontynuacją Cesarstwa Rzymskiego, starożytnego Rzymu. Dzięki temu można stwierdzić, że Rzym narodził się, gdy wilczyca wykarmiła Remusa i Romulusa, a zakończył się we wtorek rano 29 maja 1453 roku, gdy janczarzy tureccy Mehmeda II wdarli się przez małą furtkę do Miasta.

Istotą tego systemu prawa jest zgrecyzowanie prawa rzymskiego zawartego w kodyfikacji justyniańskiej (Instytucji, Digestów, Kodeksu Justyniana oraz Nowel). Zatem prawo rzymsko – bizantyjskie można też określić prawem grecko – rzymskim. Początkowo jeszcze za życia Justyniana, który przecież zabronił jakiegokolwiek komentowania swoich praw - uczeni ze szkół prawa w Berycie (Bejrucie), Konstantynopolu, Antiochii, jak również Atenach, Cezarei, Aleksandrii i Kartaginie zajęli się studiami nad przyszłym *Corpus Iuris Civilis*.

Znani są przedstawiciele szkół prawniczych profesorowie (*antecessores*) Cyrillus Starszy, Dominus, Demosthenes, Eudoxius, Patricius oraz Anatolius, Dorotheus, Isidorius i Thaleleus z Berytu oraz Cratinus, Stephanos, Theophilus i Theodorus, z Konstantynopola. Teophilus miał dokonać przekładu na język grecki Instytucji (tzw. grecka parafraza Instytucji – *Paraphrasis Institutionum Graeca*), prawnik Stephanus tłumaczył Digesta, natomiast Thaleleus komentował Kodeks. Tworzono także objaśnienia do Digestów i Kodeksu zwane *paragraphai*; dosłowne przekłady tekstu prawnego nazywano *kata poda* (“krok po kroku”), porównawcze zestawienia *paratitla*, a krótkie streszczenia *indices* lub *summae*.

Grecka parafraza Instytucji stała się o tyle istotnym aktem, gdyż to na podstawie tego aktu, a nie bezpośrednio na normach zbiorów Justyniana wzorowali się późniejsi kodyfikatorzy prawa greckiego (np. w przypadku Bazylik). Wykorzystywano także prace Thaleleusa, komentarz Anonimosa z VII wieku i inne pomniejsze dzieła. Dużą rolę na ziemiach Bizancjum w życiu powszednim Rzymian (jak siebie sami Bizantyńczycy tytułowali, czego synonimem było przydomek chrześcijanie) odgrywały zbiory prawa kanonicznego. Można tu wspomnieć o Didache czyli nauce 12 apostołów, kanonach trullańskich, a zwłaszcza o Syryjsko - rzymskiej księdze prawa (zwana *Leges Saeculares*) prawdopodobnie z końca V wieku. Podaje się ją jako przykład prawa miejscowego, a zawiera prawie wyłącznie przepisy prawa rzymskiego.

Obejmowała przepisy prawa cywilnego (min. rodzinne, spadkowe) i karnego, w tym procesy karnego. Syryjsko - rzymska księga prawa zaliczana do pomników wschodniego prawa kanonicznego i stanowiła podstawę dla rozwoju prawa ormiańskiego (Statut Ormiański z 1519 króla Polski Zygmunta I miał przejąć 11 artykułów tej księgi).

Nie można również zapomnieć o *Nomokanonie* słynnego Focjusza (bądź przypisywanego Focjuszowi). *Nomokanon* dał podstawę dla rozwoju prawa kościelnego na terenie Rusi i Bałkanów. Leon III i Konstantyn V nakazali sporządzić wyciąg z prawa justyniańskiego – *Eklogę (Ekloge ton nomon, Wybór praw)* z 726 roku.

Ta modyfikacja prawa justyniańskiego, zawierała w 18 księgach elementy prawa zwyczajowego, uwidocznili się w niej także większy wpływ chrześcijaństwa i co ważne przyczyniła się do humanizacji prawa bizantyjskiego. Obejmowała prawo cywilne i karne. "Z dziedziny prawa cywilnego reguluje stosunek rodziców do dzieci, opiekę, prawo spadkowe ustawowe (7 klas spadkobierców) oraz testamentowe, ogranicza rozwody. W dziedzinie prawa karnego wprowadza równość wszystkich wobec prawa bez względu na przynależność stanową, ogranicza karę śmierci do nielicznych wypadków, wprowadzając w innych na jej miejsce kary mitylacyjne (oślepienie, ucięcie ręki, języka lub nosa).

Za mniejsze przestępstwa przewiduje karę chłosty. Nie zna kary więzienia. Ogranicza kościelne prawo azylu." Ekloga uważana jest za podręcznik dla sędziów prowincjonalnych. W omawianym okresie powstała Księga prefekta (*Eparchikon biblion*), która szczegółowo omawiała ustrój cechów rzemieślniczych, pracę piekarzy, itp. Przyjmuje się, że za panowania Leona III powstał kodeks żeglarski, zwany prawem rodyjskim (*nomos Rhodion*), regulujący na podstawie norm zwyczajowych handel morski w Bizancjum. Władca ten uchwalił kodeks wojskowy (*nomos stratiotikos*), ustanawiający przepisy dotyczące dyscypliny w armii. Przyjmuje się, że z tego okresu pochodzi również prawo agrarne (*nomos georgikos*). Zbiór ten wzbudza najwięcej kontrowersji w literaturze; nie wiadomo bowiem czy na pewno został stworzony w latach VIII i IX, gdzie obowiązywał?

Czy obejmował całe Cesarstwo, czy tylko część? Czy może jedynie tereny zamieszkałe przez Słowian? Spory te wynikają z tego, że najprawdopodobniej prawo agrarne omawia stosunki wolnych gmin chłopskich i nie zawiera nic o poddaństwie chłopów, co od razu rzutuje na traktowanie przez uczonych struktury społecznej Cesarstwa i inaczej było widziane przez uczonych rosyjskich, a inaczej zachodnich. Za panowania Bazylego I dla przywrócenia norm justyniańskich i w ramach reakcji przeciwko prawom cesarzy - ikonoklastów wydano w 789 roku *Procheiron*, podręcznik prawa obowiązującego.

Bazyli I miał stwierdzić, że obrazurcy "wywrócili dobre prawo" i dlatego nakazał rozpoczęcie prac nad nowym kodeksem. Dążono do preredagowania praw justyniańskich w języku greckim i zachował się wstęp do planowanego kodeksu - *Epanagoge*. Jednak podstawą prawa bizantyjskiego stały się Bazyliki (*Basilica*, Ustawy królewskie) Leona VI Filozofa z roku 888. Licząca 60 ksiąg, podzielona na tytuły, przeróbka Digestów, Kodeksu i Nowel, uzupełniona została nowymi konstytucjami cesarskimi i komentarzami (*scholia*). Bazyliki uprościły i unowocześniły prawodawstwo bizantyjskie, kodeks stworzono w języku greckim, w przeciwieństwie do kodyfikacji justyniańskiej, którą napisano po łacinie. Nie uwzględniono przepisów dotyczących nieistniejących już instytucji dawnego prawa rzymskiego i powrócono do poddaństwa (*enapografoj*). W roku 920 wydany został uproszczony wyciąg z praw Justyniana i Procheironu zwany *Epitome ton nomon*.

Posługiwano się także prywatnymi opracowaniami Bazylik, takimi jak np. *Synopsis Maior Basilicorum* z X wieku, czy *Tipucitus* sędziego Patzesa z XI wieku. Streszczenie Procheironu sędziego **Hermenopulosa z Salonik**, liczący 6 ksiąg *Hexabiblos* (Sześcioksiąg) z 1345 obowiązywał w kwestii prawa cywilnego w Grecji, na mocy dekretu z 22 lutego 1835 roku aż do roku 1946

Bibliografia:

- Julius Assfalg, Paul Krüger, Słownik chrześcijaństwa wschodniego, przeł. Andrzej Bator i Marek M. Dziekan, wyd. 1, Katowice 1998.
- Koranyi, Powszechna historia prawa, oprac. Katarzyna Sójka - Zielińska, wyd. 4, Warszawa 1976.
- Karol Koranyi, Powszechna historia ustrojów państwowych i prawa cz. II, Średniowiecze, Warszawa 1951
- Ostrogorski, Dzieje Bizancjum, przekł. pod red. Evert – Kappesowej ...
- W. Osuchowski, Prawo rzymskie prywatne – zarys wykładu, Warszawa 1981.
- Rozwadowski, Prawo rzymskie wraz z wyborem źródeł, Poznań 1992.
- Kazimierz Zakrzewski, Dzieje Bizancjum, Wielka Historia Powszechna Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1937 – 1939, s. 86.

Autor - Karol Dąbrowski - (karoldab@interia.pl) jest studentem Zakładu Historii Prawa - Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej. Ma na swoim koncie trzy artykuły (o Basileusie, administracji bizantyjskiej i urzędnikach Cesarstwa). Zdobył wyróżnienia na międzynarodowych seminariach Uniwersytetu Olsztyńskiego. Obecnie pisze pracę magisterską poświęconą Cesarstwu Bizantyjskiemu.

https://grecja.home.pl/prawo_gr_rz.htm

Prawo dwunastu tablic

Rycina Augustyna Mirysa ukazująca ogłoszenie Prawa dwunastu tablic.

Prawo dwunastu tablic (*Lex Duodecim Tabularum*) było pierwszą kodyfikacją prawa rzymskiego dokonaną w latach 451-449 p.n.e. Było to niewątpliwie największe zwycięstwo plebejuszy nad arystokracją. Początków utworzenia Prawa XII Tablic należy się dopatrywać we wczesnej republice.

Treść prawa XII tablic

Oryginalna treść dwunastu tablic.

Zapoczątkowało dynamiczny rozwój prawa rzymskiego. Początkowo, do czasów Gnejusza Flawiusza, jego interpretacją zajmowało się kolegium pontyfików. Ustawa XII tablic była jednym z podstawowych źródeł prawa rzymskiego. Tytus Liwiusz (3,34) określał ją jako *fons omnis publici privatimque iuris* (źródło wszelkiego prawa publicznego i prywatnego). Pomimo faktu, że niektóre przepisy z czasem wychodziły z użycia, sama ustawa nigdy nie została uchylona. Justynian traktował ją jako wciąż obowiązującą, podział Kodeksu na 12 ksiąg nawiązywał do 12 tablic. W okresie królewskim prawo było podzielone na *ius* (prawo świeckie) i *fas* (prawo boskie). Ustawa XII tablic świadczy o zwycięstwie tego pierwszego.

Według znanych rekonstrukcji, ustawa XII tablic miała następujący porządek:

- **Tablice I, II, III** – prawo procesowe (np. *Si in ius vocat est ito* = jeśli zostałeś wezwany na sąd, to się staw; uprzywilejowanie obywateli zamożnych – ręcycielem posiadacza mógł być tylko inny posiadacz; instytucja *nexum* – surowa odpowiedzialność osobista dłużnika).
- **Tablice IV i część V** – organizacja wewnętrzna rodziny rzymskiej (np. ojciec nie może sprzedać syna więcej niż 3 razy).
- **Część tablicy V** – spadkobranie (np. zasady dziedziczenia testamentowego).
- **Tablica VI** – stosunki gospodarcze między rodzinami rzymskimi (np. obowiązek wykonywania oświadczeń złożonych uroczyście podczas aktu mancytacji).
- **Tablica VII** – prawa sąsiedzkie (np. zakaz zmiany biegu wody deszczowej na niekorzyść sąsiada).
- **Tablica VIII** – przestępstwa naruszające prawa obywatela rzymskiego (np. prawo talionu w razie trwałego okaleczenia z możliwością wykupienia się w razie zawarcia ugody, kara 300 asów za lżejsze okaleczenie wolnego i 150 za niewolnika płatnych do rąk jego właściciela, kara 25 asów za obrazę wolnego obywatela).
- **Tablice IX i X** – prawa sakralne i publiczne (np. zakaz pochówku i spalania zwłok na terenie Rzymu, ograniczenie wystawności pogrzebów).
- **Tablice XI i XII** – różne przepisy (m. in. zakaz małżeństw patrycjuszy z plebejuszami).

Źródła wykorzystane

- Cary M., Scullard H. H., *Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna*, t. I, Warszawa 1992
- Dębiński Antoni, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2007
- Kolańczyk Kazimierz, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978
- Litewski Wiesław, *Rzymskie prawo prywatne*
- Litewski Wiesław, *Rzymski proces karny*
- Zabłoccy Maria i Jan, *Ustawa XII Tablic*
- Zabłocka Maria, Wołodkiewicz Witold, *Rzymskie prawo prywatne. Instytucje*

<http://www.imperiumromanum.edu.pl/ustroj/prawo-rzymskie/prawo-dwunastu-tablic/>

Pojęcie prawa rzymskiego

PRAWO RZYMSKIE jest prawem, które powstało i obowiązywało w państwie rzymskim. Wiele razy odżywało ono po upadku Cesarstwa. W pewnym stopniu obowiązuje ono nadal w Europie i poza jej granicami. Możemy je spotkać w różnych postaciach, np. jako prawo rzymskie recypowane, prawo rzymskie nowożytne czy też prawo rzymskie współczesne.

CZyste Prawo Rzymskie to prawo rzymskie, które obowiązywało w antycznym państwie rzymskim, głównie w okresie jego największej świetności (prawo klasyczne z I, II i III w. n.e.).

Prawo rzymskie jest prawem o bardzo dużej doniosłości. Stanowiło ono przede wszystkim podstawę systemu prawnego, który obowiązywał w najpotężniejszej organizacji państwowej w starożytności. Prawo rzymskie przetrwało zarówno państwo, jak i formację społeczno-ekonomiczną, w której się narodziło.

Odżywało wiele razy. Aż do końca XVIII w., czyli do czasu powstania wielkich kodyfikacji, recypowane prawo rzymskie było obowiązującym prawem na licznych terytoriach Europy i świata. W XX wieku obowiązywało ono wprost już tylko na nielicznych obszarach. Nadal jednak ma miejsce jego pośredni wpływ na tworzenie prawa w bardzo wielu krajach. Można więc mówić o niemal nieprzerwanej tradycji znajomości i stosowania prawa rzymskiego, która trwa od starożytności aż po czasy współczesne.

2. Podział i systematyka prawa

A. Pojęcie prawa

Pojęcie "ius" to odpowiednik naszego pojęcia "prawo". Prawo to wynika ze sfery ludzkiego działania, która jest dozwolona i chroniona przez państwo. "Ius" jest prawem ludzkim (świeckim). Wykroczenie poza to prawo było określane jako *iniuria* i umożliwiało zastosowanie sankcji świeckich. "Ius" oznacza z jednej strony uprawnienie przedmiotowe (tj. zespół norm prawnych, który porządkuje dane dziedziny życia), a z drugiej strony uprawnienie, które wynika z prawa przedmiotowego, a więc prawo podmiotowe.

Celsus jest autorem słów: "Ius est ars boni et aequi" ("Prawo jest sztuką stosowania zasad dobra i słuszności").

FAS jest prawem boskim. Oznacza ono sferę działania, która jest dozwolona i osłaniana przez religię. Wykroczenie poza tę sferę określano jako *nefas*. Ściągało ono na sprawcę gniew bogów. Można się jednak było od niego uwolnić, składając ofiarę *piaculum*. Normy religijne stanowiły dodatkowe wsparcie dla norm prawa świeckiego.

B. Kazyistyka prawa rzymskiego

Jedną z przyczyn kazyistyki w prawie rzymskim stanowił fakt, że prawo rzymskie rozwijało się w codziennym życiu pod wpływem naglących i doraźnych konieczności wynikających z politycznych, społecznych czy ekonomicznych uwarunkowań.

Juryści z lubością trudnili się udzielaniem porad oraz opinii w indywidualnych przypadkach (przypadek prawny był i nadal jest określany jako *casus*). Pisarska działalność rzymskich jurystów zaczęła się od spisywania i kolekcjonowania właśnie takich opisów konkretnych stanów faktycznych wraz z ich omówieniami prawnymi.

Kazuistyka przyczyniała się bezpośrednio do tego, że powstawał często nieprzejrzysty **obraz** prawa. Kazuistyka stanowi charakterystyczną cechę prawa rzymskiego, choć z uporem starano się je usystematyzować (np. posługiwano się metodami systematyki asocjacyjnej, która polega na kojarzeniu podobnych zjawisk). Próby systematyzacji pojawiały się jeszcze częściej pod wpływem kontaktów z nauką grecką, które zaczęły się na szerszą skalę od II do I w. p.n.e.

C. Najstarszy podział prawa rzymskiego to podział na prawo publiczne i prawo prywatne. Kryterium rozróżnienia stanowi tu "korzyść", czyli *utilitas*. Ulpian w ten sposób dokonał tego podziału: "*Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt quaedam publicae utilia, quaedam privatim.*" ("Prawem publicznym jest to, które dotyczy ustroju państwa rzymskiego, prywatnym zaś te które dotyczy korzyści jednostek, są bowiem niektóre normy ogólnie użyteczne, inne znowu prywatnie").

PRAWO PUBLICZNE (*Ius publicum*) poprzez uregulowanie organizacji państwa przynosiło korzyści całemu społeczeństwu.

PRAWO PRYWATNE (*Ius privatum*) przynosiło z kolei korzyści poszczególnym członkom klasy panującej. W obrębie tej gałęzi prawa znajdowały się m.in. instrumenty, które umożliwiały eksploatację najbardziej wartościowych dóbr materialnych, jak również swobodę w organizowaniu obrotu gospodarczego. Prawo prywatne służyło pośrednio zaspokajaniu interesów klasowych; To właśnie prawo prywatne rozwijało się najlepiej w obrębie prawa rzymskiego i to głównie tej gałęzi prawa dotyczyła późniejsza recepcja prawa rzymskiego.

Systematyka prawa prywatnego :

- Najpopularniejsza **systematyka** to ta zastosowana przez Gaiusa, który stwierdził: "*Omne...ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel as actiones*" ("Wszelkie prawo którym się posługujemy dotyczy albo osób albo rzeczy albo powództw").

Systematyka Gaiusa została przyjęta także przez Instytucje Justyniana i w ten sposób została spopularyzowana. Wpłynęła ona m.in. na Kodeks Napoleona z 1804 r., Kodeks Cywilny Austriacki z 1818 r., a także na kodeks prawa kanonicznego z 1917 r.

- Inny sposób systematyki prawa rzymskiego to tzw. system pandektowy (pandektensystem). Jego nazwa pochodzi od podręczników pandektystów niemieckich, czyli prawników, którzy zajmowali się dostosowaniem prawa rzymskiego do wymogów praktyki w schyłkowym feudalizmie i rodzącym się kapitalizmie. Przedstawicielami pandektystów są: G. Hugo , G. A. Heise i F. Savigny. Na tym systemie oparto polski kodeks cywilny z 1964 r., a także kodeks cywilny niemiecki (BGB). Stanowi on udoskonalenie dawnego systemu.

- Zainteresowanie ograniczono tu jedynie do prawa materialnego, a także wydzielono osobną część ogólną, która zawiera unormowania dotyczące podmiotów stosunków prawnych, czynności prawnych, ogólnego pojęcia rzeczy. Część szczegółowa jest złożona z czterech działów merytorycznych: prawo rodzinne oraz prawo majątkowe składające się z prawa rzeczowego, zobowiązań i prawa spadkowego.

3. Historyczny rozwój prawa rzymskiego i jego źródła

I. Historia państwa i prawa

A. Historia państwa rzymskiego

Państwo rzymskie prezentowało zawsze jedną zasadniczą formację społeczno- gospodarczą: było ono państwem typu niewolniczego. Zmianom ulegały natomiast formy państwa:

1. okres królestwa (753 - 509 r. p.n.e)
2. okres republiki (509 - 27 r. p.n.e)
3. okres pryncypatu (27 p.n.e. - 284 r. n.e)
4. okres dominatu (284 - 476 r. w zach. części państwa; w części wschodniej do śmierci Justyniana w 565 r.)

B. Historia prawa rzymskiego

Historia prawa w Rzymie wiąże się ściśle z historią państwa. Rozwój prawa prywatnego jedynie nieznacznie zależał od form państwa.

Silny wpływ na rozwój prawa prywatnego miał rozwój sił wytwórczych, a szczególnie przemiany w zakresie niewolnictwa, które było podstawową, społeczno-ekonomiczną instytucją epoki.

Możemy tu wyróżnić następujące okresy:

- a. okres prawa starorzyskiego archaicznego - od założenia Rzymu (pierwsze wiadomości o prawie) do połowy III w. p.n.e. (początek wojen punickich 264 r. p.n.e. - 146 r. p.n.e.)
- b. okres rozwoju prawa klasycznego - od połowy III w. p.n.e. do końca panowania cesarzy z dynastii Sewerów (235 r.); czasem jest on dzielony na podokresy: prawo przedklasyczne (do schyłku republiki) i prawo klasyczne (pryncypat)
- c. okres schyłkowy (prawo poklasyczne - od końca dynastii Sewerów do śmierci cesarza Justyniana I. Okres panowania cesarza Justyniana I to podokres prawa justyniańskiego.

II. Historia źródeł prawa rzymskiego

Źródła prawa rzymskiego możemy podzielić na źródła powstania prawa (*fontes iuris oriundi*) i źródła poznania prawa (*fontes iuris cognoscendi*). Źródłami powstania prawa (*fontes iuris oriundi*) są czynniki prawotwórcze, czyli czynniki wyrażające wolę państwa, które ustanawia lub potwierdza właściwe według niego normy postępowania.

Źródła poznania prawa (*fontes iuris cognoscendi*) są z kolei efektami działania czynników prawotwórczych lub też świadectwami tej działalności.

Czynniki prawotwórcze w Rzymie ulegały głębokim przemianom, na które miały wpływ zmiany bazy społeczno-ekonomicznej i ustrojowych form państwa.

- OKRES ROZWOJU PRAWA KLASYCZNEGO

Ī. Prawo zwyczajowe i ustawodawstwo

a. Prawo zwyczajowe

Autorzy tekstów prawnych często powoływali się na zwyczaje przodków (*mores maiorum*), którymi uzasadniali dane regulacje społeczne czy prawne. Zwyczaje przodków stanowiły najważniejszy regulator stosunków społecznych, zanim wydana została Ustawa XII Tablic. Jakkolwiek również po ogłoszeniu Ustawy XII Tablic większość zwyczajów została uznana przez tę ustawę za obowiązujące prawo. Ponadto również po Ustawie XII Tablic kształtowały się dalej kolejne zwyczaje prawne, które były przejmowane przez pretorów oraz przez uczonych jurystów i tym sposobem przekształcały się w normy prawa pisanego. Normom, które nie doczekały się statusu norm powszechnie obowiązujących, cenzorowie zapewniali poszanowanie wydając tzw. "noty cenzorskie".

W dobie rozwoju prawa rzymskiego nie można jednak mówić o dogodnych warunkach do kształtowania się prawa zwyczajowego w większym zakresie.

b. Ustawa XII tablic (*lex duodecim tabularum*)

Ustawa XII Tablic zdobyła sobie wśród rzymskich ustaw szczególne miejsce, obejmowała swoim zakresem wiele materii, a także spotykała się zawsze z dużym uznaniem. Została ona wydana w latach 451 - 450 r. p.n.e. po stanowczych żądaniach plebejuszy, wobec których patrycjusze ostatecznie ustąpili.

Chodziło przede wszystkim o doprecyzowanie prawa zwyczajowego, które do tego czasu mogło być interpretowane i stosowane przez kapłanów patrycjuszowskich czy świeckich przedstawicieli władzy z niekorzyścią dla plebsu. Ustawę XII Tablic przygotowały dwie kolejne komisje specjalne, z których każda była powołana na 1 rok. Obie komisje składały się z 10 mężczyzn (*decemviri legibus scribundis*). Do udziału w drugiej komisji dopuszczeni zostali również plebejusze. Jeśli chodzi o treść Ustawy, to na pewno była ona obszerna, lecz niewystarczająca. Rdzeniem Ustawy były przepisy dotyczące prawa prywatnego, procesu, a także postępowania egzekucyjnego w sprawach prywatnych.

Prawdopodobnie Ustawa rozpoczynała się przepisami proceduralnymi charakteryzującymi się drobiazgowością. Przepisy dotyczące prawa prywatnego nie zawsze były wystarczająco rozwinięte. Ustawa stanowiła wyraz społeczno-ekonomicznych stosunków drobnych rolników, dlatego też sporo miejsca poświęcono w niej uregulowaniu konfliktów związanych z prawem własności, prawem sąsiedzkim i granicznym. Dostyc skromne były z kolei przepisy dotyczące zobowiązań, zwłaszcza mających swe źródło w umowach, jak również przepisy, które regulowały stosunki rodzinne, władzę ojcowską, opiekę i kuratelę. Wiele było tam natomiast przepisów dotyczących prawa spadkowego, m.in. znajdowały się tam przepisy mówiące o dziedziczeniu ustawowym, legatach, testamentach).

Ustawa przejawiała silną tendencję do uregulowania konfliktu socjalnego w sferze społeczeństwa ludzi wolnych, choć silnie zróżnicowanych w zakresie majątkowym czy społecznym. Ustawa XII tablic stanowiła akt normatywny o stosunkowo niewielkich rozmiarach. Jej przepisy zostały sformułowane często dość nieporadnie i ledwo udało się je uporządkować. W starożytnym Rzymie Ustawę zawsze otaczano wielkim szacunkiem. Jej tekst udostępniano wszystkim na forum. Za czasów Cyncerona **dzieci** uczono tekstu Ustawy na pamięć. Treść ustawy została rozszerzona i zmodyfikowana poprzez jej twórczą interpretację.

c. Dalsze ustawy

LEGES/USTAWA - "*Lex est quod populus iubet atque constituit*" ("Ustawą jest to co, lud nakazuje i ustanawia"). W czasach republiki ustawy były uchwalane na zgromadzeniach ogółu pełnoprawnych obywateli rzymskich, które określano jako *comitia*. Do ich zwoływania, przewodniczenia na nich oraz występowania z inicjatywą ustawodawczą uprawnione były magistratury dysponujące specjalnym uprawnieniem w tym zakresie (*ius agendi cum populo*), a więc: dyktator, konsulowie i pretorzy. Projekty ustaw były dyskutowane na nieformalnych zebraniach obywateli (*contiones*), podczas gdy gotowy wniosek ustawodawczy magistratura przedstawiała na komicjach i tutaj już tylko go przyjmowano bądź odrzucano, bez przeprowadzenia dyskusji (*rogatio*). Ustawy, które zostały przyjęte w tym trybie, nazywano *leges rogatae* i obowiązywały one wszystkich obywateli.

PLEBISCITA / UCHWAŁA PLEBSU- "*Plebiscitum est quod plebs iubet atque constituit*" ("Uchwałą plebsu jest to co plebs nakazuje i ustanawia"). **Plebejusze** spotykali się w swoim gronie na zgromadzeniach plebejskich (*concilia plebis*) i tam pod przewodnictwem trybunów plebejskich i na ich wnioski podejmowali uchwały, które miały moc obowiązującą tylko wobec nich samych.

LEX HORTENSIA- ustawa z 286 r. p.n.e, zgodnie z którą uchwały plebsu obowiązywały wszystkich obywateli. Od tego czasu komicja zaczęły tracić na ważności.

Ustawy były oznaczane w Rzymie nazwiskiem rodowym (*nomen gentilicium*) wnioskodawcy. Jeżeli wnioskodawcą była jedna osoba, to w nazwie występowała tylko ona. Jeżeli natomiast ustawa pochodziła od dwóch wnioskodawców, to ustawa przybierała dwuczłonową nazwę (np. *lex Aelia Sentia*)

W końcowym okresie republiki zgromadzenia ludowe i plebejskie, które były instytucjami pomyślanymi dla małego państwa-miasta, działały źle i zaczęły szybko tracić na znaczeniu. W dobie pryncypatu były one zwoływane jeszcze rzadziej. Ostatnie zostało zwołane za panowania cesarza Nerwy (96-98 n.e.) Od tego czasu te instytucje prawotwórcze przestały działać, gdyż po prostu w odmienionych warunkach politycznych nie były już potrzebne.

Jak obliczono, w okresie republiki i pryncypatu wydano w Rzymie ok. 800 *leges rogatae*, spośród których wiele miało czysto **formalny** charakter. Ustawy dotyczyły najczęściej jakiegoś konfliktu o politycznej, ekonomicznej bądź socjalnej naturze. Jakkolwiek kilka ważnych dziedzin prawa rzymskiego niemalże nie zostało objętych ustawodawstwem. Wówczas daną sferę prawa regulował zwyczaj.

d. Uchwała senatu

"*Senatus consultum est quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis fuerit quaesitum*" ("Uchwałą senatu jest to co senat nakazuje i ustanawia. Ma ona moc ustawy, choć było to kwestionowane")

Senat w okresie republiki:

- ciało doradcze
- ustalony limit członków (300- 600 - 900)
- senatorami byli zazwyczaj dygnitarze państwowi
- uprawnienia: administracyjne, wojskowe, religijne, skarbowe
- brak bezpośrednich uprawnień ustawodawczych
- zatwierdzanie uchwał zgromadzeń ludowych, tzw. *auctoritas patrum*, pobudzanie inicjatywy urzędniczej za pomocą sugestii i zaleceń
- czasami wkraczanie wprost w dziedzinę stanowienia uchwał - źródeł prawa obowiązującego

Senat w okresie pryncypatu:

- utrata dominującego znaczenia politycznego, lecz jego aspiracje do tworzenia prawa były popierane przez cesarzy
- w II w. ostateczne przejście funkcji ustawodawczych komicjów i komitiów
- nad działalnością senatu od samego początku przewagę mieli cesarze, gdyż do nich należała inicjatywa ustawodawcza, a ich wnioski przyjmowano na ogół bez sprzeciwu lub bez dyskusji
- wniosek cesarski (*oratio principis*) stanowił podstawę uchwały, a regułą stało się to od III w.
- upadek senatu, który stał się jedynie miejscem publikowania wiążących decyzji cesarskich

Uchwały senatu to ok. 200 pozycji, z których jedynie kilkanaście wywarło poważniejszy wpływ na rozwój rzymskiego prawa prywatnego. Dotyczą one zwłaszcza prawa spadkowego, w mniejszym zakresie prawa osobowego, obligacyjnego i rodzinnego.

Nazwy są zaczerpnięte na ogół od nazwisk wnioskodawców, konsulów czy cesarzy. Były one wydawane w razie potrzeby i nigdy nie zostały usystematyzowane.

e. Konstytucje cesarskie

"*Constitutio principis est quod impertor decreto vel edicto vel epistula constituit; nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse **imperator** per legem imperium accipiat*"

(" Konstytucją cesarską jest to co cesarz ustanowił w dekrete lub w edyktie albo liście i nigdy nie wątpiono, że ma to moc ustawy, skoro sam cesarz otrzymuje władzę przez ustawę.")

DEKRETY/DECRETA były rozstrzygnięciami spornych spraw, które trafiały przed sąd cesarski w I instancji lub w toku apelacji. Obejmowały one jedynie konkretny przypadek, lecz z uwagi na autorytet cesarski zyskiwały rangę rozstrzygnięć wzorcowych.

EDYKTY/EDICTA były wydawane na podstawie tradycji wywodzącej się z republiki. Cesarze byli wyposażeni w *ius edicendi*. Normy obowiązujące zawierano w edyktach, które obowiązywały na danym terenie lub na obszarze całego państwa. Zazwyczaj obowiązywały one do chwili śmierci wystawcy, choć czasami nawet dłużej. Najbardziej doniosłym edyktem był edykt cesarza Karakalli z 212 r., który nadawał powszechne obywatelstwo mieszkańcom państwa (*consitutio Antoniana*)

RESKRYPTY / RESCRIPTA / EPISTULAE wyrosły z tradycji republikańskiej. Były to odpowiedzi na pytania w spornych kwestiach prawnych zadawane tak przez urzędników, jak i przez zwykłych obywateli. Stanowiło to nawiązanie do tradycyjnej działalności uczonych jurystów. Pytania dotyczyły na ogół kwestii z dziedziny prawa prywatnego. Ten sposób rozstrzygnięcia spornych przypadków doprowadził później do wyodrębnienia się osobnego rodzaju procesu, zwanego procesem reskryptowym. Edykty były na ogół ograniczone do konkretnego przypadku, choć w praktyce stosowano je również do podobnych przypadków. Wydawanie edyktów upowszechniło się zwłaszcza za panowania cesarza Hadriana (117 - 138 r.)

MANDATY / MANDATA wiązały się z cesarską praktyką wydawania pisemnych instrukcji urzędnikom, w tym głównie namiestnikom prowincji. Z uwagi na to, że często zajmowały one dużą objętość, były ujmowane w osobne księgi *liber mandatorum*. Dotyczyły one głównie spraw administracyjnych, spraw wykonawstwa.

Charakterystyka konstytucji cesarskich:

- cesarze prowadzili bezpośrednią działalność prawotwórczą, zwłaszcza w zakresie prawa publicznego
- do poważniejszych reform w dziedzinie prawa prywatnego dochodziło raczej z udziałem tradycyjnych form prawodawczych, a więc zgromadzeń i senatu
- w prywatnych sprawach konstytucje cesarskie skupiały się najczęściej na indywidualnych i doraźnych rozstrzygnięciach konkretnych przypadków, miały jednak również wpływ na rozstrzygnięcie dalszych spraw i zyskiwały cechy prawa obowiązującego w szerszej skali
- od II w. n.e. zaczęto sporządzać zbiory konstytucji, ale były to zbiory prywatne

Ī. Prawotwórcza działalność magistratury

a. Edykty pretorów i innych magistratur jurysdykcyjnych

" Edykty to są przepisy tych, którzy mają prawo wydawania edyktów"- prawem tym dysponowały magistratury ludu rzymskiego. Największe zasoby prawa zawierały edykty dwóch pretorów: miejskiego i peregrynów, edylów kurulnych, których jurysdykcję w prowincjach ludu rzymskiego sprawowali kwestorowie.

IURISDICTION / WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI. Była to część najwyższej władzy państwowej, czyli *imperium*. Należała ona początkowo do konsulów, lecz od 367 r. p.n.e. została przekazana także nowemu urzędowi pretora, który był hierarchicznie niższy, ale przysługiwały mu te same atrybuty władzy. Podczas nieobecności konsula w Rzymie najwyższą władzę sprawował pretor. W 242 r. p.n.e. został powołany specjalny urząd pretorski - "pretor peregrynów". Należała do niego jurysdykcja między peregrynami, czyli mieszkańcami państwa rzymskiego którzy nie byli obywatelami, a także w mieszanych sprawach między peregrynami a obywatelami. Pierwszy **pretor** był odtąd określany jako *praetor urbanus*, czyli pretor miejski, a drugiego zwano *praetor peregrinus*.

Funkcje jurysdykcyjne pełnili także edyłowie kurulni, zwłaszcza w sprawach karnych. Nadzorowali oni m.in. targi niewolników i bydło. Na prowincjach jurysdykcję sprawowali namiestnicy, a kwestorowie byli tu odpowiednikami edylów.

IUS EDICENDI było prawem ogłaszania solennej zapowiedzi o tym, jak magistratura zamierza korzystać z powierzonej jej władzy. Urzędnicy formalnie nigdy nie dysponowali władzą ustawodawczą, lecz w rzeczywistości tworzyli nowe prawo na wielką skalę, jak również odbierali moc prawną nieaktualnym przepisom obowiązującego prawa. Wydawanie edyktów było niezbędne, gdyż władza imperium nie była dokładnie zakreślona. Na początku edykty wydawano ustnie, lecz szybko zaczęły być spisywane na białych tablicach (*album*), które były ustawiane na *forum* obok trybunału, na którym siedział pretor sprawując swoje czynności sądowe. Edykt nie stanowił zbioru przepisów prawa materialnego.

Jego treść wypełniały przede wszystkim zapowiedzi odnośnie zakresu ochrony praw prywatnych w procesie oraz poza nim. W szczególności zamieszczano tam zapowiedzi udzielenia takich środków ochrony procesowej, jak: *actiones*, *exceptiones* oraz środków ochrony poza procesem typu *missiones* czy *restitutiones*. Zapowiedziom towarzyszyły na ogół formularze do tych środków, które ogłaszane były również w edykcie. Edykt obowiązywał jedynie w okresie kadencji, podczas której został ogłoszony, zwykle jako ustawa roczna - *lex annua*. Praktyka jednak prowadziła do tego, iż następca usuwał z edyktu poprzednika materie, które się nie sprawdziły. Główny trzon unormowań, które się sprawdziły i przyjęły w praktyce, był przejmowany do nowego edyktu jako tzw. *edictum translaticum* ("edykt przenośny") i do tego dodawane były zapowiedzi własne *edicta nova*. Coroczne przeglądy edyktów prowadziły do ciągłej kontroli i rozwoju istniejącego porządku prawnego. Najbardziej owocny okres w działalności edyktalnej pretorów to koniec II w. oraz I w. p.n.e., czyli schyłek republiki.

EDICTUM PERPETUM JULIANA

W dobie pryncypatu działalność edyktalna magistratury trwała nadal, jednak była krępowana przemożnym wpływem cesarzy. W 130 r. cesarz Hadrian zlecił znakomitemu prawnikowi Julianowi, aby uporządkował redakcję edyktu pretora miejskiego i edylów kurulnych.

W takiej postaci senat zatwierdził ten edykt jako "edykt wieczysty" (*edictum perpetuum*) Odtąd mógł on być ogłaszany już jedynie formalnie, a ewentualne uzupełnienia czy zmiany należały tylko do cesarza.

Edykty magistratury rzymskiej spowodowały uformowanie się osobnej warstwy prawa obowiązującego, która nosiła nazwę *ius honorarium*.

Ī. Prawotwórcza działalność uczonych jurystów

a. Ogólna charakterystyka jurysprudencji rzymskiej

"Odpowiedzi uczonych prawników są to poglądy i opinie tych, którym pozwolono tworzyć prawa. Jeżeli poglądy ich wszystkich są zgodne, to ten zgodny pogląd otrzymuje moc ustawy. Jeżeli zaś nie zgadzają się, to sędziemu wolno pójść za jakim chce poglądem. To właśnie oznajmia się w reskrypcie boskiego Hadriana".

W II w. n.e. uczeni prawnicy bezpośrednio brali udział w tworzeniu prawa obowiązującego, mając na to oficjalną aprobatę cesarza.

Interpretowali oni dawne prawo zwyczajowe i dawne ustawy w sposób twórczy. Doradzali magistraturom i inspirowali ich działalność prawotwórczą. Wpływali na poziom orzecznictwa sądów; współpracowali z cesarzami w zakresie jurysdykcji i normowania.

Dzięki działalności jurystów prawo rzymskie szybko stało się "prawem uczonym", które było bogate w treść, ściśle w terminologii oraz w konstrukcjach pojęciowych.

Polityczne, społeczne i ekonomiczne warunki rozwoju były dla jurysprudencji rzymskiej bardzo sprzyjające. Jedną z najbardziej lubianych przez Rzymian dziedzin aktywności była właśnie działalność prawnicza, zwłaszcza dla ludzi starszych, którzy mieli już praktyczne doświadczenie w służbie wojskowej, a także w pełnieniu urzędów czy w wymiarze sprawiedliwości. Obrót prawny był prowadzony jawnie, a bezpośrednią kontrolę miała nad nim opinia publiczna. Działalnością prawniczą byli zwłaszcza zainteresowani przedstawiciele wyżyn społecznych, którzy byli najbardziej niezależni materialnie. Większość prawników pochodziła ze stanu senatorskiego, czyli z arystokracji rodowej. Konkurowali z nimi ekwici, czyli przedstawiciele arystokracji finansowej.

Jurysprudencja rzymska kształtowała się drogą wielowiekowej ewolucji. Juryści rzymscy niedużo uwagi poświęcali jednak historii swej nauki (mówi o tym jedynie fragment Pomponiusa).

b. Jurysprudencja w dobie republiki

Na początku wiedza prawnicza była ograniczona jedynie do znajomości kalendarza, czyli do znajomości dni, w które możliwe było skuteczne dokonywanie czynności prawnych. Prawnicy układali wówczas również formularze tych czynności *cautiones*, korzystając ze znajomości sposobów postępowania w procesie *actiones*. Udzielali oni ponadto porad i informacji w przedmiocie prawa zwyczajowego i pierwszych aktów normatywnych. Dostęp do tych umiejętności był jednak ograniczony i zazdrośnie go strzeżono. Jedynymi znawcami tej tajemnej wiedzy byli kapłani, a konkretnie jedno z kolegów kapłańskich - kolegium pontyfików (*pontifice*) Tworzyło je na początku 6 osób, a później 9 i 15. Na czele tego kolegium stał *pontifex maximus*. Na początku pontyfikowie wywodzili się jedynie spośród patrycjuszy.

Ok.300 r. p.n.e. ujawniono **kalendarz** sądowy i zbiór formuł prawniczych z archiwum pontyfików. W późniejszym czasie pierwszy plebejski *pontifex maximus*, Tiberius Coruncanius, rozpoczął publiczne nauczanie prawa. W ten sposób rozpoczął się rozwój świeckiej nauki prawa, do której dostęp był właściwie wolny, choć w rzeczywistości mogli z niej korzystać jedynie **ludzie** majątni.

Najbardziej cenioną formą działalności jurystów rzymskich było wydawanie opinii w konkretnych przypadkach prawnych - *respondere de iure*. Wartość responsów zależała oczywiście od personalnego autorytetu udzielającego. Juryści udzielający porad prawnych nazywani byli zwani byli *iuris consulti* lub *iuris prudentes*. Dużą popularnością cieszyło się również układanie formularzy aktów prawnych w zakresie prawa majątkowego *cavere* czy prawa procesowego *agere* przez tzw. jurysprudencję kautelarną (*cautela* - klauzula w umowie).

Działalność jurystów była więc często odzwierciedleniem prymitywnego formalizmu prawniczego, choć z drugiej strony rozwijała także precyzję terminologiczną, ścisłość sformułowań czy w ogóle technikę prawniczą. Najwybitniejsi juryści rzymscy unikali raczej bezpośredniego włączania się w prowadzenie procesów jako pomocnicy czy pełnomocnicy stron, gdyż te funkcje realizowali na ogół retorzy, czyli mówcy sądowi.

Nauczanie prawa w okresie republiki cechowało się praktycystycznym i prywatnym charakterem. Znakomitych jurystów po prostu otaczali chętni **uczniowie** - samoucy *auditores*, którzy przysłuchiwali się opiniom mistrzów i ewentualnie pobudzali ich do dyskusji czy bardziej dogłębnych wyjaśnień.

Rzymska umiejętność prawnicza rozwinęła się jeszcze bardziej dzięki kontaktom z wysoko rozwiniętą nauką i kulturą grecką. Prawnicy rzymscy przejęli zdobycze greckiej retoryki, gramatyki i filozofii, a następnie wykorzystali je do opracowania materiału prawnego.

Jurystów rzymskich w okresie republiki było bardzo wielu. Byli oni nazywani przez późniejsze pokolenia *veteres*, czyli dawni. Najwybitniejszymi z nich byli:

- QUINTUS MUCIUS SCAEVOLA

Pontifex maximus, żył na przełomie II i I w. p.n.e.; jako pierwszy "ułożył prawo cywilne według rodzajów", był autorem podręcznika prawa cywilnego w 18 księgach

- SERVIUS SULPICIUS RUFUS

Był przyjacielem Cycerona, przeciwnikiem poglądów Scaevoli, z początku był retorem, a później wybitnym jurystą, pierwszym komentatorem edyktu pretorskiego i wpływowym nauczycielem.

c. Jurysprudencja doby pryncypatu

IUS PUBLICE RESPONDENDI był przywilejem cesarskim nadawanym niektórym jurystom, który uprawniał ich do udzielania opinii prawnych "pod autorytetem cesarskim" (*ex auctoritate principis*); pochodzi on od samego Augusta albo od Tyberiusza. Ci autoryzowani juryści wpłynęli znacząco na kierunek orzecznictwa, natomiast ich zgodna opinia zyskiwała znaczenie prawotwórcze. Prawników w tym okresie cechowało duże powiązanie z aparatem władzy, które objawiało się w sprawowaniu wysokich urzędów czy w udziale w radzie cesarskiej- *consilium principis*. Rada ta została ukonstytuowana na stałe przez cesarza Hadriana. Jurysprudencja wspięła się szczyt swego rozwoju dopiero w okresie od Augusta do połowy III w. n.e.

Formy literackie:

- **zbiory rozstrzygnięć:** *responsa, quaestiones, disputationes, epistulae* - porady, które były udzielane listownie
- **Digesta** stanowią opracowania poszczególnych przypadków, były celowo zebrane oraz uporządkowane; obejmowały na ogół szeroki zakres materiału, a zwłaszcza *ius civile, ius honorarium*
- **Komentarze** do ustaw, edyktów, dzieł dawniejszych jurystów
- **Podręczniki** - *institutiones* - stanowiły nowość pośród form literackich, były napisane przystępnie i wyróżniały się dobrą systematyką. Pisali je jednak mniej znani prawnicy.

- **Zbiory zwężonych zasad**- *sententiae, regulae, definitiones, differentiae* - były pracami mniejszymi pod względem rozmiarów, które służyły celom dydaktycznym
- **Opracowania monograficzne** - traktowały o różnych tematach

Do słabych punktów powyższych prac należały zwłaszcza **dogmatyczny** i autorytatywny charakter wypowiedzi, brak zainteresowania klasyków historią, polityką i filozofią prawa, jak również częsty brak przejrzystej systematyki materiału.

d. Juryści w okresie klasycznym

Kształcenie młodych jurystów nadal pozostawało w prywatnej gestii mistrzów, a więc nie mogło osiągnąć większych rozmiarów. Coraz więcej było jednak bardziej systematycznych form nauczania, takich jak prywatne szkoły prawa - *stationes* czy specjalne podręczniki.

W I i II w. n.e. istniały w Rzymie dwie szkoły prawa (*scholae, sectae*) : SABINIANIE oraz PROKULIANIE. Do obu szkół należały luźne zgrupowania uczonych jurystów, których łączyło podobieństwo poglądów czy osoby kolejnych przywódców. Przedmiot sporów stanowiły zwłaszcza konkretne kwestie szczegółowe. Nie można z kolei raczej mówić o różnicach w poglądach na sprawy zasadnicze czy w metodach pracy.

Najwybitniejsi przedstawiciele jurysprudencji z I i II w. n.e. :

- MARCUS ANTIQSTIUS LABEO

Żył na przełomie starej i nowej ery, był konserwatywny; zwolennik starego ustroju; śmiały nowator, wyróżniał się rozległym wykształceniem, **autor** ogromnego dorobku pisarskiego (ok. 400 ksiąg), w Digestach Justyniana jest mowa o ok. 500 jego rozstrzygnięciach; prawdopodobnie był założycielem szkoły Prokulianów.

- MASSURIUS SABINUS

Był prawnikiem w I w. n.e., człowiekiem niskiego pochodzenia, lecz dzięki owocnej działalności prawniczej doczekał się w wieku ok. 50 lat awansu do stanu ekwitów i jako pierwszy z nich zdobył *ius publicae respondendi*, był autorem dzieła o prawie cywilnym, które stanowiło podstawowy materiał do ułożenia Digestów (tzw. mada sabiniańska), był założycielem szkoły Sabinianów.

- PUBLIUS IUVENTIS CELSUS, *filius*

Żył na przełomie I i II w. n.e., należał do Prokulianów, sprawował wysokie godności państwowe i brał udział w radzie cesarza Hadriana; bardzo oryginalny; wyróżniał się skłonnością do szorstkich i lapidarnych sformułowań

- SALVIUS IULIANUS

Żył za panowania 3 cesarzy: Hadriana, Antoniusa Piusa oraz **Marka** Aureliusza; sprawował liczne urzędy państwowe, w tym konsulat i namiestnictwo prowincji; rozstrzygał w swoich dziełach wiele sporów i wątpliwości, być może nawet to dzięki niemu wygasły spory pomiędzy Prokulianami a Sabinianami, choć sam był Sabinianem, napisał "Digesta" w 90 księgach, które inspirowały wielu późniejszych jurystów, a także samego cesarza Justyniana.

Przedstawiciele "późnego klasycyzmu":

- AEMILIUS PAPINIANUS

Żył za panowania dynastii Sewerów (193 - 235 r.), doradca cesarza, a także dowódca gwardii pretorskiej - *praefectus praetorio*, w okresie poklasycznym uznany najwybitniejszym jurystą; cechowała go zwłaszcza oszczędność słowa "przy omawianiu przypadków praktycznych, które stanowią podkład jego dzieł" ; do "Digestów" Justyniana trafiło ok. 595 fragmentów jego dzieł

- IULIUS PAULUS

Żył za panowania dynastii Sewerów (193 - 235 r.), doradca cesarza, a także dowódca gwardii pretorskiej - *praefectus praetorio*, charakterystyczna różnorodność i duże rozmiary jego produkcji pisarskiej; był autorem zbiorów przypadków praktycznych, a także komentarzy do prac swych poprzedników w zakresie prawa pretorskiego i prywatnego; autor monografii; w sumie napisał ok. 300 dzieł, 1/6 "Digestów" Justyniana to właśnie jego dzieła

- DOMITIUS ULPIANUS

Żył za panowania dynastii Sewerów (193 - 235 r.), doradca cesarza, a także dowódca gwardii pretorskiej - *praefectus praetorio*, pełnił wiele funkcji państwowych, zginął w 233 r., zamordowany przez swych podwładnych; autor komentarzy, monografii i elementarnych podręczników, wszystko napisane jasno i przystępnie; to przede wszystkim z jego dzieł czerpią "Digesta", gdyż aż w ok. 1/3

- GAIUS

Znany jest jedynie jego imię, żył i działał w II w. n.e.; nie pełnił żadnych funkcji publicznych, nie dysponował *ius publicae respondendi*, zajmowało go przede wszystkim nauczanie prawa; swe dzieła tworzył za cesarzy Antoniusa Piusa (138 - 161) oraz Marka Aureliusza (161 - 180); autor komentarzy, monografii i podręczników, 120 - 150 ksiąg; jego najważniejszym dziełem są *Institutiones*, które napisał ok. 160 r., zawierają one w czterech księgach podstawowy wykład rzymskiego prawa prywatnego według systemu trójczłonowego: *personae, res, actiones*, dzieło cechuje się dobrym rozplanowaniem, zwięzłością, a przy tym jasnością i przystępnością oraz bogatą treścią;

w "ustawie o cytowaniu" z 426 r. Gaius zaliczony został do pięciu uznanych autorytetów, jego dzieło jest źródłem dla późnorzymskich opracowań prawa klasycznego, na podstawie tekstu jego podręcznika opracowane zostały *Institutiones* Justyniana, a *Digesta* Justyniana są złożone z 500 fragmentów dzieł Gaiusa; jeden egzemplarz Instytucji Gaiusa został odkryty przypadkiem w 1816 r. w bibliotece kapituły w Weronie, był to tzw. palimpsest, czyli pergamin, na którym na oryginalnym tekście Instytucji naniesione zostały teksty listów św. Hieronima, pierwotny **tekst** został odczytany z wielkim wysiłkiem, przy czym zniszczono bezpowrotnie ok. 1/5 całości;

2 papiirusy odnalezione w Egipcie w latach 1927 i 1933 pozwoliły nieco zmniejszyć tę lukę i potwierdzić oryginalność rękopisu werońskiego; od kiedy został on po raz pierwszy opublikowany w 1820 r., Instytucje zaczęły stanowić nieocenioną podstawę do badań rzymskiego prawa klasycznego, a zwłaszcza dziejów rzymskiego prawa procesowego.

Ī. Prawo klasyczne

a. *Ius civile* było podstawowym zespołem norm prawnych, które obowiązywały w państwie rzymskim. *Ius civile* było prawem obywateli rzymskich, a więc uprzywilejowanych mieszkańców państwa. Innym określeniem tego prawa jest *ius Quiritium* - prawo Kwirytów od dawnej nazwy mieszkańców Rzymu.

Początkowo kształtowało się ono jako prawo zwyczajowe. Od czasów ustawy XII tablic rozwijało się ono także dzięki twórczej działalności jurysprudencji.

Zasadą było, że prawo to dotyczyło tylko obywateli, ale zasada ta doznawała wyjątków. Przykładowo niektórzy Latynowie czy peregryni zostali dopuszczeni do *commercium* z Rzymianami, czyli do zawierania aktów prawa cywilnego w ramach obrotu gospodarczego. Dopuszczono ich również do *conubium*, a więc do zawierania małżeństw, które rodziły skutki prawne w *ius civile*. Ponadto pretorzy w konkretnych przypadkach rozszerzali posługując się fikcją prawną przepisy prawne na peregrynow, aby zapewnić im ochronę interesów.

Z początku terminem "*ius civile*" obejmowano całe prawo rzymskie, które składało się z prawa publicznego i prywatnego. Począwszy od II w. p.n.e. zauważa się wyraźną tendencję do określania tym terminem jedynie prawa prywatnego.

b. *Ius honorarium* było prawem pochodzącym z *edictum perpetuum* Juliana. Było ono zespołem norm wydanych przez wszystkie magistratury jurysdykcyjne, jednak najważniejsze znaczenie miało w nim prawo pretorskie.

Ius honorarium można było odróżnić od poprzedniego systemu prawnego ze względu na jego pochodzenie i podstawę obowiązywania. W treści obu tych systemów prawnych istniały liczne punkty styeczne. Oba systemy regulowały bowiem te same sytuacje życiowe, przy czym *ius honorarium* bardziej odpowiadało bieżącym potrzebom życiowym, a w szczególności było w nim mniej wymogów formalnych. W miarę upływu czasu pojawiały się tendencje do łączenia obu systemów. Unormowania, które sprawdziły się w *ius honorarium*, przechodziły do *ius civile*.

Wzajemne stosunki pomiędzy obydwoma systemami omówił Papinian. Można je omówić następująco:

- wspomaganie (*adiuvare*) prawa cywilnego stanowiło pierwotne i właściwe zadanie pretorów, ponieważ z uwagi na swe funkcje byli oni powołani do wykonywania obowiązującego prawa
- uzupełnianie (*supplere*) prawa cywilnego to domena, którą trudnili się nowatorzy, szczególnie w II i I w. p.n.e.
- poprawianie (*corrigerere*) prawa cywilnego stanowiło najbardziej radykalny przejaw działalności pretorów, gdyż zawieszali oni niekiedy skuteczność przepisów prawa cywilnego, co prowadziło do utrwalenia się przekonania, że przepis ten nie obowiązuje (*desuetudo*)

c. *Ius gentium* było prawem stosowanym wobec wszystkich obywateli.

Rozwój terytorialny państwa rzymskiego nie szedł w parze ze zmianami obowiązujących systemów prawnych na podbitych ziemiach. Ujarzmione ludy musiały się dostosować tylko do nowych warunków politycznych.

W razie kolizji systemów prawnych korzystano z zasady personalności prawa, czyli tzw. zasady osobowości prawa. Sprowadzała się ona do tego, że mieszkańcy danego państwa bądź gminy podlegali swojemu prawu prywatnemu niezależnie od miejsca pobytu. Zasada ta była wykorzystywana jedynie wtedy, gdy każda ze stron sporu lub czynności prawnej podlegała temu samemu prawu. W innych przypadkach jurysdykcję sprawował pretor peregrynów (urząd powołany w 242 r. p.n.e.). Nie wiadomo dokładnie, jakimi zasadami kierował się pretor przy rozstrzyganiu sporów. Możemy mieć jedynie pewne przypuszczenia.

Wiadomo, że nawiązywał on do praktyki nieformalnego obrotu gospodarczego (poszczególni obywatele zawierali między sobą operacje kupna-sprzedazy, pożyczki bądź przeniesienia władztwa nad rzeczami bez wypełniania uciążliwych formalności; czynności te nie miały wprawdzie mocy prawnie wiążącej, lecz były oparte na wzajemnym zaufaniu, *fides*). Pretor sankcjonował właśnie takie czynności w obrocie z cudzoziemcami i z góry zapowiadał w edyktach uznanie ich prawnej skuteczności. Zasady te funkcjonowały poprawnie w prawach innych ludów, toteż pretor zamieszczał je w swoim edyktach, wprowadzając je jednocześnie do prawa rzymskiego. Z tego też powodu do zespołu norm tworzonych przez pretora zaczęto przypisywać nazwę *ius gentium*).

Ius gentium to zatem prawo rzymskie, które było wtórnym nawarstwieniem historycznym w stosunku do *ius civile*.

Różnice między *ius gentium* a *ius civile*:

- *ius gentium* to prawo :
  - całkowicie świeckie
  - daleko swobodniejsze
  - w treści ograniczone do sfery stosunków majątkowych i przeznaczone do regulacji obrotu gospodarczego
  - dostępne dla wszystkich mieszkańców *Imperium Romanum*
  - słuszne (*ius aequum*) w odróżnieniu od prawa surowego (*ius strictum*)

Przeciwieństwa między tymi dwoma systemami coraz bardziej się zacierały, a począwszy od konstytucji z 212 r. n.e. oba systemy zaczęły być dostępne dla wszystkich. Na zacieranie się różnic miała wpływ także współpraca obu pretorów, jurysprudencja oraz unifikujące ustawodawstwo cesarskie.

Ius gentium a *ius honorarium*:

- nie są systemami przeciwnymi
- krzyżują się nawzajem
- znaczna część *ius gentium* uformowała się na podstawie *ius honorarium*
- główne normy *ius gentium* pochodzą z prawa zwyczajowego

Ius gentium a ius naturale

- ius naturale przyszło do Rzymu z końcem republiki, zostało zaczerpnięte z filozofii greckiej
- ius naturale to prawo zgodne z naturą, niezmiennie i uniwersalne, zbliżone do ius gentium lecz nie tożsame (np. sprawa niewolnictwa)
- ius naturale w szerszym pojęciu to prawo wspólne wszystkim istotom żywym, a więc również zwierzętom, ma charakter prawa przyrodzonego, zupełnie różni się z pojęciem ius gentium (porządek międzyludzki)
- OKRES SCHYŁKOWY

• Prawo poklasyczne:

a. Ustawodawstwo cesarskie

LEGES były jedynym źródłem nowego prawa (*ius novum*), zniknęły *mandata*, mniejszą rolę odgrywały *decreta*, a liczne *rescripta* towarzyszyły zanikowi działalności opiniodawczej jurystów. Najważniejszymi źródłami prawa stały się *edicta*, które zwane były odtąd *leges edictales*, *leges generales*. Były one częstymi źródłami prawa już od początku dominatu. Ważniejsze *leges* były utrwalane w brązie czy w kamieniu, natomiast resztę rozsyłano do zainteresowanych urzędników, a oni z kolei wywieszali tekst, aby ludzie mogli się z nim zapoznać.

Zbiory leges:

- *Codex Gregorianus* - uporządkowany zbiór konstytucji cesarskich z okresu od panowania cesarza Hadriana (117 - 138) do 291 r., autorem tego zbioru był Gregorius
- *Codex Hermogenianus* - stanowił jedynie uzupełnienie poprzedniego, w okresie panowania Dioklecjana do 295 r., autorem zbioru był Hermogenianus
- *Codex Theodosianus* - różni się on od poprzednich charakterem prawnym, cechuje go bogactwo materiału, charakterystyczny sposób jego opracowania i historyczne znaczenie; swą nazwę bierze od cesarza wschodniorzymskiego Teodozjusza II (408-450); prace przygotowawcze nad nim zajęły kilka lat (429 - 437), w ostatniej fazie pracowała nad nim 16-osobowa komisja, która składała się z wysokich urzędników; w planach dzieło miało objąć zarówno *lex* jak i *ius*; ostatecznie w kodeksie znalazły się tylko konstytucje cesarskie od 312 r. czyli od panowania Konstantina. W sumie kodeks zawierał ok. 3000 aktów normatywnych; układ wzorowany na Kodeksie gregoriańskim, kodeks dzielił się na księgi i tytuły (w ich obrębie umieszczono poszczególne konstytucje w porządku chronologicznym); komisja miała od cesarza szczególne upoważnienie do wprowadzania przeróbek w tekście tak, aby pozostało to, co jest jeszcze przydatne; kodeks ten stanowi przede wszystkim zbiór prawa publicznego, spośród 16 ksiąg zaledwie 4 są poświęcone prawu prywatnemu; był on zbiorem oficjalnym w tym zakresie, że konstytucje, które zostały wydane od 312 r. obowiązywały nadal tylko wtedy, gdy zostały włączone do kodeksu i jedynie w wersji w nim ustalonej. Kodeks podzielony jest na 16 ksiąg, tytuły, *leges* (kolejne konstytucje) oraz paragrafy (jedynie w obrębie dłuższych *leges*)
- *Kodeks Justyniana* - zbiór konstytucji wschodniorzymskich
- *Nowele poteodozjańskie* - zbiór konstytucji zachodniorzymskich z lat 438 - 468

b. Jurysprudencja w okresie dominatu

- Jej nowym zadaniem było przystosowanie dotychczasowego prawa metropolii rzymskiej do nowych, prostszych warunków ekonomicznych, do przemian społecznych, a także do przesuującego się w kierunku wschodnim ośrodka państwowości
- brak możliwości swobodnego rozwoju, co było spowodowane oddziaływaniem dwóch autorytetów: politycznego - w osobie samowładcy cesarza oraz fachowego - w postaci klasycznej literatury prawniczej, która była trudna do stosowania w praktyce w ówczesnych czasach
- zaprzestanie przyznawania jurystom *ius publice respondendi*
- w kancelariach i radach cesarskich nadal zasiadali juryści, lecz była to działalność niesamodzielna i anonimowa
- przy dostosowywaniu starego prawa do nowych warunków wybierano z literatury klasycznej teksty proste, przystępne i bardziej ogólne
- na opracowania tekstów klasycznych składało się skracanie tekstów podstawowych, ich upraszczanie i dodawanie not wyjaśniających do bardziej skomplikowanych sformułowań; można tu mówić o onieśmieleniu wobec literatury klasycznej, które przejawiało się w anonimowości opracowań lub publikowaniu "pod firmą" znanych klasyków
- jurysprudencja tego okresu była w znacznej mierze anonimowa (brak wielkich nazwisk) i nastawiona na gromadzenie, porządkowanie i upraszczanie materiału klasycznego
- dążenie do bardziej abstrakcyjnego ujmowania materiału prawniczego, w szczególności częstsze próby sztuki definiowania, wprowadzanie przedziałów klasyfikacyjnych i formułowanie ogólnych zasad

c. Nauczanie prawa

- funkcje nauczania sprawowało państwo, które tworzyło i utrzymywało regularne uczelnie prawnicze, zatrudniało w nich na stałe profesorów i ustalało program nauczania
- szkoły znajdowały się w wielu miejscach w państwie, uczono w nich na różnym poziomie, podstawowa wiedza była przekazywana w szkołach rektorów
- najbardziej znane uczelnie :
- zachodnia w Rzymie - działała od III w.; przeżywała szybki rozwój w IV w., cesarz Walentynian I wprowadził ograniczenia odnośnie liczby wpisów i dopuszczalnego czasu trwania studiów; istniała także po upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego
- wschodnia w Bejrucie - działała od III w., rozwijała się zwłaszcza w V i VI w., jej funkcjonowanie przyczyniło się zwłaszcza do uratowania zdobyczy klasycyzmu oraz do odrodzenia kultury prawniczej na wschodzie; była nazywana "matka prawa", a jej profesorowie "nauczycielami świata"
- wschodnia w Konstantynopolu - działała od 425 r., jej funkcjonowanie przyczyniło się zwłaszcza do uratowania zdobyczy klasycyzmu oraz do odrodzenia kultury prawniczej na wschodzie; profesorowie prawa dokonywali greckich przekładów tekstów łacińskich (parafraz), zestawienia treści (*indices*), pisali krótkie komentarze (*scholia*), opracowywali zbiory fragmentów podobnych (*paratitla*), jak również tworzyli opracowania monograficzne (*libri singulares*)

- program nauczania: studiowanie dawnego prawa *ius* było częstsze niż studiowanie cesarskich *leges*;
- Pięcioletni okres nauczania dzielił się na następujące odcinki roczne:

1. studiowanie Instytucji Gaiusa, studenci tego roku byli nazywani *dupondii*- rekruci potem *Iustiniani novi*

2. studiowanie komentarzy do edyktów, studenci nazywani *edictales*

3. studiowanie responsów Papiniana, studenci nazywani *Papinianistae*

4. prywatne studium responsów Paulusa, studenci nazywani z greki *lytae*

5. prywatne studium konstytucji cesarskich, studenci nazywani *prolytae*

- za Justyniana program wypełniony w całości jego ustawodawstwem: na I rok przypadły Instytucje i cztery pierwsze księgi Digestów, na lata II-IV kolejne 32 księgi Digestów, a na V rok Kodeks w trybie nauki własnej;

d. "Dawne prawo" - opracowania i zbiory

- *ius* był drugim obok *leges* kompleksem materiału prawniczego zwanym *ius vetus*, *ius antiquum*
- *ius* bardziej obfite, a jego charakter prawny był skomplikowany, częste były też wątpliwości w kwestii czy można je nazwać prawem obowiązującym ze względu na różne źródła, ale obniżanie się kultury prawniczej pociągało za sobą również zacieranie się subtelnych granic pomiędzy obowiązującym prawem a doktryną prawniczą
- stosowanie *ius* w praktyce spotykało się z ogromnymi trudnościami, przystosowaniem go do potrzeb praktyki oraz do nauczania zajmowali się juryści poklasyczni, którzy upraszczali treść oraz cesarze, podejmując decyzje w kwestiach ograniczenia oraz hierarchii zespołów dawnego prawa
- najwcześniejsze opracowania dzieł klasycznych zostały stworzone w Rzymie; były one opracowaniami zwięzłymi i prostymi, bogatymi jednak w treść, przydatnymi zarówno dla praktyki jak również dla dydaktyki
- **PAULI SENTENTIANAE** - jest zbiorem zwięzłych zasad prawnych opracowanych w okresie poklasycznym w III w., ich treść to zwłaszcza prawo prywatne, w mniejszym zakresie prawo karne; formę wypowiedzi charakteryzuje zwięzłość i jasność, podane są tu tylko zasady prawne, nie ma kazuistyki ani poruszania spornych kwestii, całość podzielona jest na 5 ksiąg, a te dzielą się na tytuły i fragmenty; zyskały one od razu olbrzymią popularność, często były wydawane, przerabiane interpretowane; Konstantyn Wielki uznał je prawem obowiązującym; do naszych czasów dzieło przeszło pośrednią drogą poprzez *lex Romana Visigothorum*
- **REGULAE ULPIANI**- opracowanie elementarne, które opiera się na Instytucjach Gaiusa

- **FRAGMENTA VATICANA** - był prywatnym zbiorem, dokonany na Zachodzie w IV w., dzieło to miało pod wieloma względami charakter pionierski: włączono do niego dzieła klasyków, jak również także leges z kodeksów gregoriańskiego i hermogeniańskiego, zebrany w ten sposób materiał został pogrupowany na tytuły, które skupiały się wokół poszczególnych zagadnień, fragmenty pism klasyków było tu wykorzystane już nie anonimowo, lecz z podaniem autora i źródła, z którego je zaczerpnięto.

e. "Ustawy o cytowaniu"

- wydane pod wpływem potrzeby interwencji cesarskiej w celu ujednoczenia "dawnego" prawa
- w 321 r. Konstantyn Wielki pozbawia znaczenia tzw. *Notae*, czyli uwagi krytyczne Paulusa i Ulpiana do dzieł Papiniana
- w latach 327-328 r. wyjaśnione zostają wątpliwości, które istniały wobec dzieł Paulusa, potwierdzone zostało znaczenie wszystkich jego pism rzeczywistych oraz przypisywanych mu Sentencji
- w 426 r. konstytucja raweńska zwana "ustawą o cytowaniu" zostaje ogłoszona w Rawennie przez Walentyniana III cesarza zachodniorzymskiego; wyróżnionych zostało pięciu jurystów, których pisma nadal miały moc obowiązującą; należeli do nich: **Gaius, Papinian, Paulus, Ulpian, Modestyn**; ustawa ta miała głównie na celu redukcję rozmiarów "dawnego prawa", pisma wyróżnionych składały się w sumie z ok. 800 ksiąg
- w 438 r. włączono treść konstytucji do Kodeksu teodozjańskiego i w ten sposób rozciągnięto ją na Cesarstwo Wschodnie, dodana do niej została klauzula mówiąca o tym, że walor obowiązywania będą miały wciąż pisma innych jurystów, jeżeli powołuje się na nich ktoś z 5 uprzywilejowanych, a jeśli cytowane opinie są niepewne z uwagi na swą starość, to zostaną potwierdzone poprzez porównanie większej liczby rękopisów
- próby ograniczenia i uproszczenia "dawnego prawa" przez cesarzy stały się jedynie półśrodkami, które zresztą okazały się niezbyt skuteczne, w efekcie ugruntował się autorytet Sentencji Paulusa

f. "Wulgaryzacja" prawa rzymskiego

Ī. Ustawodawstwo Justyniana

a. Ogólna koncepcja i realizacja

- potrzeby uporządkowania materiału *ius* i *leges* ze względu na panujący w praktyce chaos
- uporządkowania prawa dokonał cesarz Justynian I Wielki (527 - 565), władca skromnego pochodzenia (syn chłopca), który odebrał jednak staranne wykształcenie, współrządził on Cesarstwem w latach 517 - 527, jego polityczny cel stanowiło odbudowanie świetności Cesarstwa

III. Dalsze dzieje ustawodawstwa i prawa rzymskiego

A. Prawo rzymsko - bizantyjskie (565 - 1453 r.)

- na Wschodzie nieprzerwaną ciągłość zachowywała rzymska organizacja państwowa i system prawny

- prawo justyniańskie było prawem bardzo obszernym i skomplikowanym, spisany w języku łacińskim, którego znajomość nie była powszechna w tej części Cesarstwa, autor zakazał komentowania Digestów pod rygorem surowych kar (zezwolono jedynie na dosłowne tłumaczenia na grekę *kata poda*, krótkie streszczenia *indicies* oraz na zestawienie miejsc podobnych *paratitla*),

PARAFRAZA TEOFILA była swobodnym przekładem na grekę Instytucji Justyniana, Kodeksu i Nowel; dokonana prawdopodobnie przez Teophilusa profesora prawa z Konstantynopola, współpracownika Tryboniana

EKLOGA- ogłoszona w 726 r., według polecenia cesarza Leona III z dynastii izauryjskiej; była prostym zbiorem przepisów prawa cywilnego i karnego o zdecydowanie praktycznym przeznaczeniu; słowo "*eklogé*" oznacza "wyciąg", "wybór"; wiele materiału zaczerpnięto również z prawa zwyczajowego"; szeroko rozpowszechniono ją w państwie bizantyjskim oraz w krajach słowiańskich.

BAZYLIKI (888-889)- od *basilica* - prawo cesarskie; opracowanie w jednym zbiorze *ius i leges*; projekt został wstępnie przygotowany przez cesarza Bazylego I, a jego dzieło zostało dokończony przez jego syna Leona VI Filozofa (886-912); Bazyliki są obszernymi zbiorem obszernym czerpiącym z bizantyjskich przeróbek Digestów, Kodeksu i Nowel, a w mniejszym stopniu z Instytucji; spisane zostały w języku greckim; układ stanowi nawiązanie do Kodeksu, całość podzielona jest na 60 ksiąg, a te dzielą się na tytuły; stanowią one najpełniejszy wyraz prawa rzymsko-bizantyjskiego; są zbiorem jednolitym; powtórzyły przestarzały już w znacznej części materiał prawny, stąd zrodziła się potrzeba aktualizacji: dodawane były nowele cesarskie oraz liczne komentarze (*scholie*)

HEKSABIBLOS z 1345r. był małym kompendium prawa cywilnego i karnego, które opracował przez praktyk, sędzia bizantyjski w Thesalonikach Konstantyn Harmenopulos; nazwa wywodzi się od układu materiału, który zawarty jest w sześciu księgach (sześcioksiąg); podawał w zwięzłej i przystępnej formie zasady prawa rzymskiego, które były jeszcze wtedy aktualne w Bizancjum; Heksabiblos obowiązywał jeszcze nawet po jego upadku, rozpowszechnił się na Bałkanach, w Grecji przyjęto go jako prawo obowiązujące (1835-1946).

B. Prawo rzymskie w Europie Zachodniej i Środkowej

- upadek Cesarstwa Zachodniego w 476 r. nie spowodował automatycznego zaniku prawa rzymskiego, które odtąd obowiązywało w państwach powstałych na gruzach Imperium
- dzięki recepcji jego moc obowiązująca rozszerzyła się na obszary, na których nigdy nie było władztwa rzymskiego
- od XI w. prawo rzymskie staje się przedmiotem intensywnych badań naukowych i interesuje się nim europejska myśl prawnicza
- w germańskich państwach szczepowych przyjęto zasadę osobowości prawa, stąd podbici Rzymianie mogli nadal stosować tu swoje prawo
- na przełomie V i VI w. część władców germańskich zebrała prawo rzymskie (zarówno *leges* jak i *ius*) i ogłosiła je jako *Lex Romanae Barbarorum* w następujących zbiorach:

a. *Lex Romana Visigothorum* czyli *Breviarium Alarici* (najważniejszy, czerpał z większości dzieł rzymskich)

b. *Lex Romana Burgundionum*

c. *Edictum Theodorici*

- prawo rzymskie, które odrodziło się na Wschodzie, w zachodniej części było prawie nieznanne, dopiero po zdobyciu tej części przez Justyniana w 554 r., zostało tam wprowadzone, choć jedynie na krótki okres
- w części zachodniej cesarstwa znajomość i praktyka prawa rzymskiego była pielęgnowana przez Kościół, któremu prawo rzymskie służyło do stworzenia własnego systemu prawa kanonicznego

C. Szkoła glosatorów

- rozwijała się w Bolonii na przełomie XI i XII w.
- Założyciel: Irnerius (ok. 1070 - ok. 1130)
- zapoczątkowanie dzieła odnowy znajomości prawa rzymskiego
- nazwa szkoły wywodzi się od metody pracy, która sprowadzała się do glosowania tekstów antycznych czyli do dodawania do niejasnych sformułowań krótkich uwag wpisywanych między liniami (glosy interlinearne) lub na marginesie (glosy marginalne)
- dorobek szkoły został podsumowany przez Accursiusa w dziele "*Glossa ordinaria*"

D. Szkoła komentatorów

- od schyłku XIII w. przez cały wiek XIV, na początku w Italii, później również na innych połaciach Europy
- przedstawicielami tej szkoły byli: Bartolus de Saxoferrato (1314-1357) i Baldus de Ubaldis (1327- 1400)
- chęć ożywienia antycznego prawa rzymskiego i przystosowania go do ówczesnych warunków
- formami wypowiedzi były obszerne komentarze, w których zamieszczano teksty źródłowe i glosy
- tak odnowione prawo elementami praw średniowiecznych i prawa kanonicznego zyskało znaczenie prawa uniwersalnego, zwłaszcza w zakresie regulacji obrotu gospodarczego